

МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ ТА НАУКИ УКРАЇНИ
ЛЬВІВСЬКИЙ НАЦІОНАЛЬНИЙ УНІВЕРСИТЕТ ПРИРОДОКОРИСТУВАННЯ
ФАКУЛЬТЕТ ЗЕМЛЕВПОРЯДКУВАННЯ ТА ТУРИЗМУ
КАФЕДРА ЗЕМЛЕУСТРОЮ

Кваліфікаційна робота

рівня вищої освіти «Магістр»

на тему: **«ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ РАЦІОНАЛЬНОГО ВИКОРИСТАННЯ
ЗЕМЕЛЬ СІЛЬСЬКОГОСПОДАРСЬКОГО ПРИЗНАЧЕННЯ»**

Спеціальність 193 «Геодезія та землеустрій»

Виконав: студент групи ЗВ – 61

Сорока Д. А.

Керівник: к. е. н., доцент

Ступень О. І.

Рецензент: Гарасим А. І.

ДУБЛЯНИ- 2022

УДК 332:631.1

Забезпечення раціонального використання земель сільськогосподарського призначення. Сорока Д. А. Кваліфікаційна робота. Кафедра землеустрою. Львів, Львівський національний університет природокористування, 2022 р.

84 с. текстової частини, 6 таблиць, 10 рисунків, 56 використаних джерел.

У дипломній роботі теоретично узагальнено результати наявних досліджень вітчизняних шкіл агроекології, ґрунтознавства, правознавства в аспекті сільськогосподарського землекористування. Застосовано міжнародну практику та публікації радянського періоду досліджень, які послужили основою запропонованого підходу до рішення теоретико-методологічного питання у галузі вдосконалення інституційної основи організаційно-економічної перспективи забезпечення збалансованого використання земель сільськогосподарського призначення.

Вагомим аспектом пропонованого підходу є інституційне вдосконалення у напрямку забезпечення формування оновлених організаційно-економічних умов розвитку підгалузі рослинництва, за яких відповідальність землекористувачів за якісні характеристики ґрунтового покриву підвищується.

Запропоновано схему організаційно-економічного вдосконалення проведення землеохоронних заходів, котрі спрямовані на формування екологічно стійких агроландшафтів.

ЗМІСТ

ВСТУП	6
РОЗДІЛ 1. ТЕОРЕТИЧНІ АСПЕКТИ ІНСТИТУЦІЙНОГО ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ВИКОРИСТАННЯ ЗЕМЕЛЬ СІЛЬСЬКОГОСПОДАРСЬКОГО ПРИЗНАЧЕННЯ	9
1.1. Організація раціонального використання земель сільськогосподарського призначення	9
1.2. Інституційні засади збалансованого використання земель сільськогосподарського призначення	14
1.3. Інституційні засади функціонування ринку земель сільськогосподарського призначення	20
РОЗДІЛ 2. СУЧАСНИЙ СТАН ВИКОРИСТАННЯ ЗЕМЕЛЬ СІЛЬСЬКОГОСПОДАРСЬКОГО ПРИЗНАЧЕННЯ	26
2.1. Стан використання земель сільськогосподарського призначення	26
2.2. Економічна ефективність використання земель сільськогосподарського призначення	33
2.3. Проблеми інституційного забезпечення використання земель сільськогосподарського призначення	43
РОЗДІЛ 3 УДОСКОНАЛЕННЯ ІНСТИТУЦІЙНОГО ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ВИКОРИСТАННЯ ТА ОХОРОНИ ЗЕМЕЛЬ СІЛЬСЬКОГОСПОДАРСЬКОГО ПРИЗНАЧЕННЯ	49
3.1. Напрямки удосконалення інституційного забезпечення використання земель сільськогосподарського призначення	49
3.2. Організація раціонального використання земель сільськогосподарського призначення	57
3.3. Інституціональний розвиток екологічно стійких ландшафтів	63
РОЗДІЛ 4 ОХОРОНА ПРАЦІ ТА ЗАХИСТ НАСЕЛЕННЯ У НАДЗВИЧАЙНИХ СИТУАЦІЯХ	71
РОЗДІЛ 5 ОХОРОНА НАВКОЛИШНЬОГО СЕРЕДОВИЩА	74
ВИСНОВКИ	76
СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ	79

ВСТУП

Актуальність теми. У більшості випадків виробнича діяльність пов'язана з використанням землі або постає як просторовий базис, а для суб'єктів аграрної галузі - ще й як засіб виробництва. При цьому стан ґрунтового покриву визначає якість і кількість товарної продукції рослинництва, збільшення обсягів виробництва якої при порушенні вимог щодо відтворення та збереження ресурсного потенціалу сільського господарства викликає збільшення антропогенного навантаження на агроєкосистему. З часом при таких умовах виникають негативні зміни агроландшафтів, що грозить прийнятному рівню агроєкологічної, економічної, зрештою, продовольчої безпеки. За наявної організації ведення товарного рослинництва не спостерігається тенденцій до активізації реалізації заходів щодо збереження ресурсного потенціалу сільського господарства, а пріоритетом залишається підвищення прибутків, урожайності та розширення посівних площ у межах звуження площ сільськогосподарських угідь. Це провокує поширення ерозії, зниження запасів гумусу та рівня родючості ґрунтів. Забезпечення ефективності заходів щодо відновлення та збереження агроресурсного потенціалу вимагає фундаментальних організаційно-економічних змін, і насамперед активізації інституційного забезпечення землекористування з науково аргументованих позицій.

Пошуку шляхів вирішення проблем збалансованого використання сільськогосподарських угідь та оптимального співвідношення земель у регіоні присвячено багато досліджень. Серед національних шкіл окреслене коло проблем широко розглядається під різними кутами зору. Напрямки теоретико-методологічної основи організації та прикладні аспекти забезпечення ефективності землекористування досліджували Бистряков І. К., Гайдучкий А. П., Іванов Ю. Г., Кочуров Б. І., Лупенко Ю. О., Саблук П. Т., Ступень М. Г., Хлобістов Є. В. та ін.

Проте деякі теоретичні та практичні аспекти залишаються недостатньо врахованими, що створює можливості та перспективи для подальших досліджень. У світлі результатів робіт зазначених учених потребує дослідження проблема вдосконалення системи інституційних аспектів забезпечення допустимого рівня агроекологічної безпеки.

Враховуючи необхідність становлення та вдалого розвитку ринкових земельних відносин, інституційна основа забезпечення збалансованого використання земель сільськогосподарського призначення повинна удосконалюватися відповідно до сучасних тенденцій забезпечення сталого економічного розвитку. На сьогодні недостатньо вивченими зостаються ринкові важелі впливу на поведінку суб'єктів господарювання в процесі сільськогосподарського виробництва, організації заходів з охорони земель тощо. Недостатня ефективність сучасних методів регулювання сільськогосподарської діяльності в частині впровадження землеохоронних заходів визначає актуальність теми дипломної роботи.

Мета і завдання дослідження. Метою дослідження є обґрунтування теоретико-методологічних засад та розроблення практичних рекомендацій стосовно вдосконалення інституційного забезпечення збалансованого використання та охорони земель сільськогосподарського призначення.

Для досягнення мети у дипломній роботі були поставлені та вирішені наступні завдання:

- аргументувати теоретико-методологічний зміст інституційного забезпечення збалансованого використання та охорони земель сільськогосподарського призначення, що є основою формування екологічно стійких агроландшафтів;

- сформулювати структурно-логічну модель організаційно-економічної активізації діяльності за аспектами інституційних засад досягнення збалансованого стану сільськогосподарського землекористування в умовах формування та функціонування господарського обігу земельних ділянок сільськогосподарського призначення;

- проаналізувати сучасний стан інституційного та фінансово-економічного забезпечення реалізації заходів збалансованого землекористування та збереження родючості ґрунтів на національному та регіональному рівнях України;

- на основі аналізу існуючого стану інституційного забезпечення землекористування сільськогосподарського призначення на прикладі Київської області у порівнянні з загальнодержавним рівнем обґрунтувати еколого-економічну оцінку використання земель сільськогосподарського призначення;

- запропонувати підхід до структурування землеохоронної діяльності за аспектами інституційного підґрунтя за умови забезпечення збалансованого землекористування в умовах запровадження вільного господарського обороту земельних ділянок сільськогосподарського призначення;

- запропонувати еколого-економічні важелі забезпечення збалансованого використання та охорони агроугідь, які є основою для формування екологостійких агроландшафтів у контексті інституціонального забезпечення сільськогосподарського землекористування.

Об'єкт дослідження - процес інституціонального забезпечення збалансованого використання та охорони земель сільськогосподарського призначення.

Предмет дослідження - комплекс теоретико-методичних засад вдосконалення інституціональних основ досягнення збалансованого використання та охорони земель сільськогосподарського призначення.

Структура та обсяг роботи. Дипломна робота складається зі вступу, п'яти розділів, висновків та списку використаних джерел. Загальний обсяг роботи становить 84 сторінки основного тексту. Робота містить 10 рисунків, 6 таблиць, а також список використаних джерел із 56 назв на 6 сторінках.

РОЗДІЛ 1. ТЕОРЕТИЧНІ АСПЕКТИ ІНСТИТУЦІЙНОГО ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ВИКОРИСТАННЯ ЗЕМЕЛЬ СІЛЬСЬКОГОСПОДАРСЬКОГО ПРИЗНАЧЕННЯ

1.1. Організація раціонального використання земель сітьськогосподарського призначення

У структурі земельного фонду України особливе місце займають землі сільськогосподарського призначення, які щільно пов'язані зі сферою сільськогосподарського виробництва і на сьогодні є основною категорією земель, що забезпечує проведення земельної реформи. До земель сільськогосподарського призначення відносяться усі землі, основним цільовим призначенням яких є використання їх у сільському господарстві.

Землі сільськогосподарського призначення значною мірою мають вплив на продовольчу безпеку країни, оскільки завдяки своїм природним і набутих властивостям вони є єдиним і незамінним ресурсом для виробництва продуктів харчування. Окрім того, важливою їх ознакою є власність як основа виробництва сільськогосподарської продукції.

Сільськогосподарські землі розташовані на 2/3 території України. Загалом площа сільськогосподарських угідь становить 42,6 млн. га, або 71% всієї території країни, а площа ріллі становить 32,4 млн. га, або 75% усіх сільськогосподарських угідь, що свідчить про високий рівень розвитку. Статистичні показники динаміки площ різних типів земель України свідчать про незбалансованість процесів землекористування з перевагою економічних інтересів. Найбільші зміни відбулися з сільськогосподарськими угіддями, які переживають найшвидші темпи розширення, а рівень розораності території держави має найвищі показники в Європі. В порівнянні з 2005 роком площа сільськогосподарських угідь зросла на 1,5% за рахунок зменшення лісистості на 0,3% та забудови на 0,15%. Площа відкритих заболочених угідь, водойм,

відкритих ділянок без рослинного покриву або з незначним рослинним покривом залишилась без змін – відповідно 1,5; 4,1; 1,6% [9].

На кінець 2020 року найбільшу площу території України займали сільськогосподарські угіддя – 70,9 %, ліси – 17,5, забудовані – 4,3, водні – 4, інші землі – 2,1, відкриті землі без рослинності або покриті незначним рослинним покривом – 1,6, а найменшу площу в структурі земельного фонду становили відкриті заболочені території – 1,5%. У структурі сільськогосподарських угідь найбільшу кількість складають орні землі – 76 % сільськогосподарських угідь, пасовища – 13, сіножаті – 6, багаторічні насадження, інші угіддя – 2, перелоги – 1 % (рис. 1.1). Проте статистика свідчить про значні диспропорції у динаміці земельної структури. За даними Держгеокадастру України відбулися зміни в структурі земельного фонду за основними землевласниками та землекористувачами (табл. 1.1) [22, 44]. Найбільше земельних ресурсів перебуває у власності чи користуванні громадян – 34,1%. Україна має розвинений аграрний сектор економіки, тому у власності чи розпорядженні сільськогосподарських підприємств перебуває 28,6% земельних ресурсів, земель запасу та земель без права власності та постійного користування в межах населених пунктів – 17,6%.

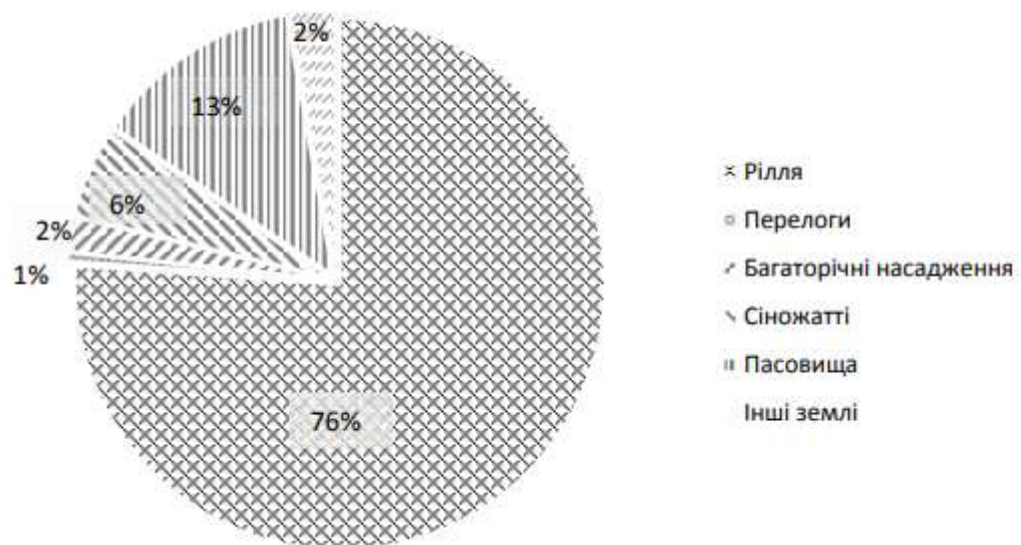

Рисунок 1.1 - Структура сільськогосподарських угідь станом на 01.01.2020 р.

Лісогосподарським підприємствам належить 14,3%, установам, організаціям, промисловим та іншим підприємствам, підприємствам і організаціям транспорту, зв'язку, підприємствам, організаціям, установам, навчальним закладам оборони – 4,1, іншим землекористувачам – 1,3%.

Таблиця 1.1 - Структура земельного фонду за основними видами угідь і функціональним їх використанням, %

Угіддя	Рік								
	2012	2013	2014	2015	2016	2017	2018	2019	2020
Сільськогосподарські землі	69,0	69,0	68,9	68,9	68,9	68,8	68,8	70,8	70,8
Лісовкриті площі	17,5	17,5	17,6	17,6	17,6	17,6	17,6	17,6	17,6
Забудовані землі	4,2	4,2	4,1	4,2	4,2	4,2	4,2	4,2	4,2
Відкриті заболочені землі	1,6	1,6	1,6	1,6	1,6	1,6	1,6	1,6	1,6
Відкриті землі без рослинного покриву або з	1,7	1,7	1,7	1,7	1,7	1,7	1,7	1,7	1,7
Інші землі	2,0	2,0	2,1	2,0	2,0	2,1	2,1	2,0	2,0

У нинішньому періоді розвитку досліджень збалансованого використання земель сільськогосподарського призначення більше уваги приділяється поєднанню його економічної та екологічної складових [16]. Ключовим еталоном сучасної господарської діяльності в межах агропромислового виробництва має стати отримання найбільше можливого економічного ефекту з обов'язковим дотриманням екологічних вимог. Тому при використанні земель сільськогосподарського призначення слід дотримуватись еколого-економічних принципів організації збалансованого землекористування, а саме:

- баланс екологічних вимог та економічних інтересів;
- забезпечення рівних умов для розвитку різних форм власності та землеустрою;
- цільове використання земель;
- зростання економічної зацікавленості землекористувачів у проведенні робіт з охорони земель;

- плата за користування землею;
- економічне стимулювання землевласників і землекористувачів щодо екологічно безпечного землекористування [10].

Для економіки держави земля як ресурс характеризується багатоаспектністю та множинністю цінностей, оскільки функціонально задіяна в багатьох видах діяльності. Зберігається його основна сільськогосподарська функція, що потребує системної орієнтації в напрямі першочергового вирішення проблеми раціонального використання та охорони земельних ресурсів [2].

Багато дослідників вивчали термін «збалансоване землекористування» і давали його пояснення, приміром, Богіра М.С. та Ярмолук В. І. досліджують збалансоване використання землі як науково обґрунтоване, розумне використання з усіх точок зору: цільового призначення, ефективності, охорони та поліпшення [1].

В'юн В. Г., Горлачук В. В., Сохнич А. Я. дає таке твердження збалансованого землекористування – це таке використання, що відповідає цільовому призначенню, забезпечує високу ефективність використання земель та їх охорону, спрямоване на запобігання необґрунтованому вилученню сільськогосподарських угідь, захист від шкідливого антропогенного впливу, відтворення та збільшення родючості ґрунтів, підвищення продуктивності земель лісогосподарського призначення, забезпечення особливого режиму використання земель природоохоронного, оздоровчого, рекреаційного та історико-культурного призначення.

Як підкреслив Волков С. М. збалансованим можна вважати наступне землекористування, за якого:

- відбувається охорона, відтворення продуктивних та інших корисних властивостей землі;
- максимально повно враховані природні та економічні умови, властивості конкретних земельних ділянок;
- досягається висока ефективність виробничої та іншої діяльності;

- забезпечується оптимальне поєднання суспільних, колективних та особистих зацікавлень у землекористуванні [21].

У своїх працях Черевко Г. В. та Яцків М. І. розглядають збалансоване використання та охорону земель як два взаємопов'язані процеси, направлені на підвищення продуктивних сил землі, до яких належать:

- оптимізація поділу земельного фонду між галузями народного господарства та максимально ефективно його використання в кожній з них;
- оптимізація структури окремих видів земель згідно з природно-економічними зонами і районами;
- розроблення і запровадження раціональної системи землеробства, яка включає ґрунтозахисний обробіток, удобрення, вапнування кислих і гіпсування солончакових і засолених ґрунтів, технологію вирощування культур, систему сівозмін тощо;
- осушення заболочених земель і зрошення посушливих земель;
- запобігання підтопленню, заболочуванню земель, погіршенню їх фізико-хімічних властивостей;
- широке використання ґрунтових мікроорганізмів для створення високородючих та ерозійно-стійких ґрунтів;
- розробка та запровадження раціональної системи розселення, забудови сільських і міських поселень, розміщення каналів для перекачування води з висоководних районів у маловодні, великих водосховищ, шляхів сполучення, ліній електропередач, нафто- і газопроводів;
- розроблення та запровадження еколого-економічної оцінки земель та їх використання для планування розміщення та спеціалізації сільськогосподарського виробництва, визначення обсягів державних закупівель продукції рослинництва та тваринництва, собівартості продукції та рентабельності сільськогосподарських підприємств, встановлення правильних, науково обґрунтованих цін [51].

Вчена Дідковська Л. І. теж досліджує збалансоване використання та охорону земельних ресурсів як дві взаємозалежні концепції.

Вона зазначає, що збалансоване використання та охорона земельних ресурсів є багатоаспектним поняттям, яке втілює в собі комплексну систему еколого-економічних і соціальних заходів щодо оптимізації організації використання земельних ресурсів, які направлені на підвищення економічної ефективності та екологічної безпеки землекористування, шляхом вирішення питань охорони довкілля та комплексної охорони ґрунтів і відтворення їх родючості [10].

Тому, розкривши наукові аспекти, є підстави твердити, що збалансоване використання земель сільськогосподарського призначення – це ефективне, екологічно безпечне та науково обґрунтоване використання земель сільськогосподарського призначення, що визначається дотриманням нормативних принципів пріоритетності земель сільськогосподарського призначення. , оптимізація структури сільськогосподарських угідь, визначення режимоутворюючих факторів, врахування природних та економічних особливостей кожної земельної ділянки при їх сільськогосподарському освоєнні, охороні земель від шкідливих природних та антропогенних впливів, екологізації сільськогосподарських процесів, застосуванні новітніх технологій, охороні земель, відтворенні та підвищенні родючості ґрунтів, задоволенні суспільних потреб.

1.2. Інституційні засади збалансованого використання земель сільськогосподарського призначення

Як процес інституціоналізація передбачає встановлення режиму власності, прав, обов'язків і відповідальності власників і користувачів ресурсів, структури, повноважень і відповідальності спеціалізованих і зовнішніх державних і місцевих органів управління, контролю та охорони навколишнього середовища, регулювання участь громадськості та неурядових організацій. Як наслідок, вона насамперед спрямована на формування ефективного законодавчого поля відповідно до вимог часу, забезпечення

оптимальної структури власності та рівних конкурентних умов для всіх форм власності, ефективний розподіл функцій управління, контролю та захисту природокористування, централізації та децентралізації повноважень центральних і місцевих органів влади.

Інститут землеустрою. У процесі використання земля стає об'єктом господарювання, оскільки потребує специфічної організації. З цього приводу Богіра М. С. та Ярмолюк В.І. вважає, що «функцію організації землі як господарського об'єкта виконує землеустрій» [1]. У Законі України «Про землеустрій» зазначається, що землеустрій – це комплекс соціально-економічних та екологічних заходів, спрямованих на регулювання земельних відносин та раціональну організацію території адміністративно-територіальних одиниць, суб'єктів господарювання, які здійснюються в рамках вплив суспільно-виробничих відносин і розвиток продуктивних сил [27]. На практиці організація землекористування реалізується у разі складання проектів землеустрою, які формуються завдяки землеустрою - комплексу заходів щодо організації земель та їх використання. Основою землеустрою є планування землеустрою.

Землеустрій здійснюється на загальнодержавному, регіональному та місцевому рівнях із виготовленням відповідної проектної документації.

Інститут державного земельного кадастру. У рамках державного землеустрою створено інститут державного земельного кадастру, який надає інформацію зацікавленим особам щодо плати за землю, її цінності серед природних ресурсів, надання соціального, еколого-економічного обґрунтування бізнес-планів та проектів землеустрою, контроль за охороною та використанням земель. Формальне закріплення правових норм знайшло своє відображення в Конституції України [17], Земельному кодексі [12], Законі України «Про державний земельний кадастр» [28], Постанові КМУ «Про порядок ведення державного земельного кадастру» [34] тощо.

Складовими частинами державного земельного кадастру є кадастрове районування, бонітування ґрунтів, кадастрова зйомка, економічна оцінка

земель, державна реєстрація, грошова оцінка земель, облік кількості та якості земель. До 7 липня 2011 року визначення кадастру тлумачилося як сукупність відомостей про правовий, природний та економічний стан земель, а після цього – як єдина державна геоінформаційна система інформації про землі. Раніше кадастр вівся на паперових носіях, а з 2011 року інформація вноситься до геоінформаційної системи (ГІС), а з 1 січня 2013 року запрацювала Публічна кадастрова карта.

Організаційне забезпечення створюється у формі системи державного управління – ДП «Центр Державного земельного кадастру». Держгеокадастр України покладає на нього функції управління в геоінформаційній системі, які називають адмініструванням. Формальні правила адміністрування закріплено у Наказі Мінагрополітики України «Порядок адміністрування Державного земельного кадастру» від 27 грудня 2012 р. № 836 і Наказі Держгеокадастру України «Про визначення адміністратора Державного земельного кадастру» від 28 січня 2016 р. № 36, а також законів України «Про оцінку земель», «Про топографо-геодезичну та картографічну діяльність», «Про державну реєстрацію речових прав на нерухоме майно та їх обтяжень», «Про інформацію», «Про електронний цифровий підпис», «Про захист інформації в інформаційно- телекомунікаційних системах». ДП «Центр ДЗК» складається із Центрального апарату та територіальних органів - регіональних філій і районних виробничих відділів. До складу Центрального апарату входять відділ технічного забезпечення ДЗК, відділ інформаційних технологій, юридичний відділ, відділ фінансово-економічної роботи, бухгалтерського та податкового обліку, відділ організаційного інформаційного забезпечення, відділ господарського забезпечення, відділ, служба головного інженера, відділ регіонального розвитку та виробництва, сектор обробки даних дистанційного зондування землі, сектор запобігання та виявлення корупції, сектор внутрішнього аудиту, відділ по роботі з персоналом, спеціаліст з режиму секретності 1 категорії, служба захисту інформації та інформаційної безпеки, служба охорони праці.

Інститут моніторингу. Моніторинг земель є складовою частиною державної системи моніторингу довкілля. Моніторинг земель формується із систематичних спостережень за станом земель, які включають агрохімічну та земельно-агротехнічну паспортизацію земельних ділянок, обстеження та дослідження, виявлення та оцінку змін у ньому, пов'язаних, зокрема, із забрудненням земель пестицидами, важкі метали, радіонукліди та інші токсичні речовини, негативний вплив виробничих приміщень. В Україні склалася законодавча база, яка регулює суспільні відносини у сфері моніторингу. Моніторинг земель регулюється Земельним кодексом України, Законом України «Про охорону земель» [32], Положенням «Про Державну систему моніторингу довкілля» [30], Положенням «Про моніторинг земель» [31], Положенням «Про моніторинг ґрунтів на землях сільськогосподарського призначення» [33]. Сутність моніторингу земель, його призначення, завдання та види визначаються ст. 191 і 192 Земельного кодексу України, ст. 54 Закону України «Про охорону земель». Зазначені нормативні акти ще регламентують порядок проведення моніторингу. Так ст. 191 ЗКУ «моніторинг земель здійснюється центральним органом виконавчої влади, що реалізує державну політику у сфері земельних відносин, центральним органом виконавчої влади, що реалізує державну політику у сфері охорони навколишнього природного середовища» [10].

У статтях 12 та 18 Закону України «Про охорону земель» уже докладніше визначено повноваження органів державної влади та органів місцевого самоврядування щодо моніторингу земель. Порядок проведення моніторингу земель уповноважений встановлювати Кабінет Міністрів України. Центральний орган виконавчої влади з питань земельних ресурсів повинен забезпечити моніторинг земель. Організацію моніторингу земель несільськогосподарського призначення покладено на центральний орган виконавчої влади з питань екології та природних ресурсів, а на центральний орган виконавчої влади з питань аграрної політики – моніторинг ґрунтів та агрохімічну паспортизацію земель сільськогосподарського призначення [31].

Положення «Про моніторинг ґрунтів на землях сільськогосподарського призначення» деталізує порядок проведення цього виду екологічного моніторингу, ст. 54 Закону України «Про охорону земель» встановлено, що моніторинг ґрунтів на землях сільськогосподарського призначення включає: агрохімічне обстеження ґрунтів; контроль зміни якості ґрунту; агрохімічна паспортизація земельних ділянок. Агрохімічну паспортизацію ріллі проводять кожні 5 років, сіножатей, пасовищ, багаторічних насаджень — кожні 5 - 10 років. Загальне обстеження ґрунтів проводиться кожні 20 років. Отже, можна стверджувати, що в Україні створено законодавче поле, яке регулює відносини у сфері моніторингу і яке можна розглядати як одне з офіційних обмежень, з яких формується інституційне середовище суспільства.

Інститут державного контролю за використанням та охороною земель. Результатом земельної реформи стало утворення багатьох нових землеволодінь і землекористувань, що не завжди супроводжувалося дотриманням чинного законодавства. Тому важливим напрямом державного управління земельними ресурсами стало формування інституту державного контролю за використанням та охороною земель, який складається з державного, самоврядного та громадського контролю. Формальними правилами цього інституту стали глава 32 Земельного Кодексу, Закон України «Про державний контроль за використанням та охороною земель» тощо. Організаційною формою інституту державного контролю є Державна інспекція з контролю за використанням та охороною земель. Але вона зазнала суттєвих трансформацій, адже спочатку входила до Держкомзему, потім до Держсільгоспінспекції, а згідно з Постановою КМУ від 22.07.2016 р. № 482 – у підпорядкуванні Держгеокадастру та його територіальних органів. Голова Держгеокадастру – головний інспектор, керівники територіальних органів – головні інспектори, керівники структурних підрозділів та їх територіальних органів – старші інспектори, головні та провідні спеціалісти – інспектори. У центральному апараті Держгеокадастру створено окремий підрозділ для контролю та координації діяльності територіальних органів. Чисельність

працівників зросла на 300 осіб (25 у центрі, 275 у територіальних органах). Цієї суми недостатньо для виконання зазначеного обсягу робіт.

Проект землевпорядної структури сільськогосподарського призначення включає горизонтальні та вертикальні елементи, а також зв'язки між ними (рис. 1.2).

Рисунок 1.2 - Схема управління землями сільськогосподарського призначення на державному рівні

Відповідно до вертикального поділу на обласному рівні створювалися регіональні головні управління, на районному – районні відділи, на рівні міст (міст обласного та районного підпорядкування) міські відділи або міські відділи земельних ресурсів, окремі інженери-землевпорядники. працювали на рівні сіл і селищ. Таким чином, в управлінні земельних ресурсів було створено територіальний інститут, який охоплював увесь земельний фонд. Відповідно до цього Указу проведено набір спеціалістів, виділено приміщення, технічне та програмне забезпечення тощо. Все вищезазначене потребує коштів, і саме держава утримує цей апарат за рахунок державного бюджету, що стало основою для формування економічного інституту [45].

Для забезпечення функціонування злагодженої ефективної системи управління охороною земель сільськогосподарського призначення необхідно створити державний орган виконавчої влади з питань охорони та моніторингу земель, діяльність якого має поширюватися на регіони всіх рівнів та на водночас враховувати євроінтеграційні процеси України. Слід затвердити Концепцію переходу України до моделі збалансованого використання земель сільськогосподарського призначення та охорони земель та розпочати практичне впровадження її ключових положень у життя суспільства. Концепція збалансованого використання сільськогосподарських угідь є основою забезпечення прийняттого рівня екологічної безпеки використання сільськогосподарських угідь на основі науково обґрунтованого підходу. Такий підхід повинен мати певну гнучкість у порівнянні потреб економічного та екологічного характеру, визначенні можливостей і варіантів змін у здійсненні заходів з охорони земель.

1.3. Інституційні засади функціонування ринку земель сільськогосподарського призначення

Розвиток ринкових відносин в економіці України вимагає формування інституційних засад функціонування низки специфічних ринків, приміром ринку землі сільськогосподарського призначення. Суттєві інституційні недоліки у сфері регулювання земельних відносин наразі обумовлюють необхідність реалізації урядом заходів щодо безпосереднього інфраструктурного забезпечення функціонування ринку земель сільськогосподарського призначення, що передбачає також удосконалення правових механізмів зміни форми власності на землю, подолання бюрократичного опору, підвищення ефективності сільськогосподарське виробництво тощо [10].

Актуальність дослідження інфраструктури ринку землі зумовлена першими кроками її становлення та розвитку у вітчизняній економіці:

з'явилися нові елементи інфраструктури, наповнилися новим змістом існуючі інститути. Основою державної політики на цьому етапі має стати комплекс заходів, направлених на формування ефективної інфраструктури ринку земель сільськогосподарського призначення, створення умов для його оптимального функціонування, що сприятиме вільному обігу землі та не суперечитиме національним інтересам.

Наразі в Україні відсутній дієвий механізм розвитку ринку земель сільськогосподарського призначення, що призвело до утворення численних обмежень щодо обігу зазначених земель. Як наслідок, цивільно-правові земельні угоди є непрозорими та відбуваються безконтрольно, що призводить до економічних збитків з боку учасників, держави та місцевого самоврядування. На даний час, враховуючи дію мораторію, який справедливо визнано функціонально неефективним, існує ймовірність відчуження земель сільськогосподарського призначення.

Головною умовою запровадження ринку землі сільськогосподарського призначення є встановлення об'єктивної стартової ціни на землю. Наразі таку стартову ціну на землю в Україні заявляє нормативна грошова оцінка земель сільськогосподарського призначення. Проте така оцінка викликає значну критику серед науковців та експертів. Значною мірою це пов'язано з тим, що чинна методика нормативної грошової оцінки земель сільськогосподарського призначення вже виконала своє історичне призначення і не може слугувати визначенню об'єктивної початкової ринкової ціни землі. Можна виділити кілька істотних недоліків цієї методики [20].

Практично повна відсутність диференціації показників нормативної грошової оцінки за регіонами України може слугувати свідченням необ'єктивності існуючої на сьогодні нормативної грошової оцінки.

Існують і об'єктивні чинники низької вартості земель сільськогосподарського призначення. До них належать надмірно інтенсивне сільськогосподарське землекористування та нераціональна (незбалансована) структура самого землекористування. Про це може свідчити той факт, що

країни Східної Європи мали схожу структуру і, відповідно, вартість їхніх сільськогосподарських угідь на початку становлення ринку була значно нижчою за вартість подібних земель у країнах Західної Європи. Залишки цієї ірраціональної споруди можна побачити й сьогодні.

Іншою важливою умовою вдалого запровадження ринку землі сільськогосподарського призначення є визначення основної мети щодо його реального запровадження в Україні. На нашу думку, цією основною метою має бути формування ефективного сільськогосподарського виробництва. У зв'язку зі сформульованою метою виникає третя вимога успішного впровадження ринку земель сільськогосподарського призначення, а саме створення сприятливих умов для набуття права власності на зазначені землі реальними сільськогосподарськими товаровиробниками та землекористувачами.

Для цього вивчимо загальну структуру власності на землю та структуру власності на землю сільськогосподарського призначення відповідних груп землекористувачів в Україні. Так, наразі у державній власності перебуває 28,76 млн га, з них 10,41 млн га – сільськогосподарські угіддя, ще 5,08 млн га – рілля. Відповідно, у приватній власності перебуває 31,49 млн. га, з них 31,1 тис. – сільськогосподарські угіддя та 27,43 млн. га – рілля. Решта земель – землі комунальної власності, а саме 0,05 млн. га, з них 0,03 – сільськогосподарські угіддя та 0,02 млн. га – рілля [9]. Є навіть невелика кількість землі колективної власності. Розглянемо структуру приватних та орендованих земель сільськогосподарського призначення за такими групами землекористувачів та землевласників, як: сільськогосподарські підприємства, господарства населення та фермерські господарства.

Відповідно, наразі 15,28 млн га (99,9%) перебувають в оренді сільськогосподарських підприємств, у приватній власності – лише 0,02 млн га (0,2%). У господарствах населення ситуація буде оберненою, а саме: у власності 31,03 млн га (84%), в оренді – 5,89 млн га (16%). Для фермерських

господарств ситуація схожа з сільськогосподарськими підприємствами. Тобто вони володіють лише 0,28 млн. га (7,33%), а орендують 3,57 га (92,7%) [9].

Тому найбільшу потребу у купівлі землі сільськогосподарського призначення, принаймні серед юридичних осіб, наразі мають сільськогосподарські підприємства та фермерські господарства. Тепер необхідно з'ясувати, чи мають ці господарства достатньо фінансових ресурсів для викупу відповідної землі. За статистичними даними чистий дохід на одне сільськогосподарське підприємство становить понад 2 млн грн (табл. 1.2), а середній чистий дохід на одне господарство становить 700 тис. грн. Відповідно, середнє значення нормативної грошової оцінки земель сільськогосподарського призначення за офіційною методикою становить близько 30-31 тис. грн. Тобто за річний дохід одне сільськогосподарське підприємство може придбати близько 65 га, а одне фермерське господарство — близько 23 га сільськогосподарських угідь [25]. Щоб визначити, скільки сільськогосподарських угідь дійсно необхідно для сільськогосподарських підприємств і фермерських господарств, слід використовувати показник економічно обґрунтованих площ. Згідно з дослідженнями ННЦ «Інститут аграрної економіки», площі сільськогосподарських угідь залежно від природних особливостей є економічно ефективними для сільськогосподарських підприємств у межах від 1,6 до 2,5 тис. га, тобто в середньому 2 тис. га на одне господарство [22].

Тоді як господарства повинні мати, за даними того ж Інституту, від 300 до 500 га, тобто в середньому 400 га. Як свідчать розрахунки, щоб отримати у власність необхідні для ефективного господарювання площі сільськогосподарських угідь, агропідприємствам необхідно витратити весь свій чистий дохід у середньому 24-30 років, а в окремих регіонах 150 і більше років. Відповідно, весь свій чистий дохід протягом 14-20 років господарствам потрібно витратити саме на це.

Таблиця 1.2 - Фінансові результати від реалізації продукції сільського господарства станом на 2016 р.

Територіально-адміністративна одиниця	Сільськогосподарські підприємства		Фермерські господарства	
	кількість господарств, од.	чистий дохід (виручка) від реалізації продукції сільського господарства, тис. грн	кількість господарств, од.	чистий дохід (виручка) від реалізації продукції сільського господарства, тис. грн
Україна	45379	2281,22	32303	740,05
Вінницька	2453	2327,54	1733	975,88
Волинська	876	1089,93	565	568,85
Дніпропетровська	4133	1603,44	3179	619,88
Донецька	1224	1721,31	924	1522,73
Житомирська	1038	1765,34	547	638,57
Закарпатська	982	172,18	883	136,69
Запорізька	2745	1741,69	2041	677,02
Івано-Франківська	657	198,38	445	480,45
Київська	1863	3780,54	1133	874,14
Кіровоградська	3111	2872,88	2465	996,19
Луганська	1001	1467,00	757	1279,66
Львівська	1147	-323,53	727	696,97
Миколаївська	4087	936,18	3338	438,26
Одеська	4985	847,23	3963	547,09
Полтавська	2396	6873,59	1714	691,19
Рівненська	599	1885,50	356	507,02
Сумська	1058	4646,39	600	1104,17
Тернопільська	1021	1294,86	576	752,26
Харківська	1814	3307,39	1127	1312,69
Херсонська	2508	1814,23	1990	548,14
Хмельницька	1519	2006,91	1027	791,72
Черкаська	1689	4554,88	1120	1019,29
Чернівецька	799	600,72	585	631,62
Чернігівська	1004	5145,03	508	1067,13

Тому для стимулювання початку господарського обігу земельних ділянок сільськогосподарського призначення необхідно проводити не лише виважену державну політику, а й надавати можливість безпосереднім працівникам сільського господарства отримувати фінансові ресурси для викупу землі. Джерелом таких ресурсних надходжень є банківська система, через яку можливе надання кредитів під порівняно низькі відсотки.

РОЗДІЛ 2 СУЧАСНИЙ СТАН ВИКОРИСТАННЯ ЗЕМЕЛЬ СІЛЬСЬКОГОСПОДАРСЬКОГО ПРИЗНАЧЕННЯ

2.1. Стан використання земель сільськогосподарського призначення

Збільшення прибутків сільськогосподарських підприємств за рахунок виснаження ресурсного потенціалу сільського господарства, яке зараз відбувається в Україні, створює загрози для забезпечення прийняттого рівня агроекологічної та продовольчої безпеки. Ліквідація загроз такого рівня ставить на порядок денний важливість інституційних та економічних важелів в оновленні організаційно-економічних умов ведення бізнесу. Ці умови спрямовані на формування фінансово-економічної відповідальності суб'єктів господарювання за рівень агрохімічних показників якісного стану ґрунтового покриву сільськогосподарських угідь, що є ефективним аспектом для забезпечення відновлення та збереження ресурсного потенціалу сільського господарства.

Обсяг виробництва за певний період часу визначає продуктивність праці, зростання якої залежить від особливостей процесів поділу праці, ефективності використання ресурсів. Основним ресурсом у сільськогосподарському виробництві та рослинництві є земля. Особливості використання сільськогосподарських угідь та їх агрохімічний стан безпосередньо впливають на продуктивність виробництва. З іншого боку, відновлення і збереження родючості земель, здійснення заходів щодо її підвищення сприяють зростанню продуктивності праці в сільськогосподарському виробництві. Хоч рівень продуктивності праці в Україні є досить низьким і, за оцінками експертів, становить лише 10% від рівня продуктивності праці США [8] у промисловому виробництві, проте в сільськогосподарському виробництві спостерігається її постійне зростання сектора. За статистичними даними динаміка показників продуктивності праці

в сільськогосподарському виробництві як України, так і Київської обл. демонструє постійну позитивну динаміку (рис. 2.1).

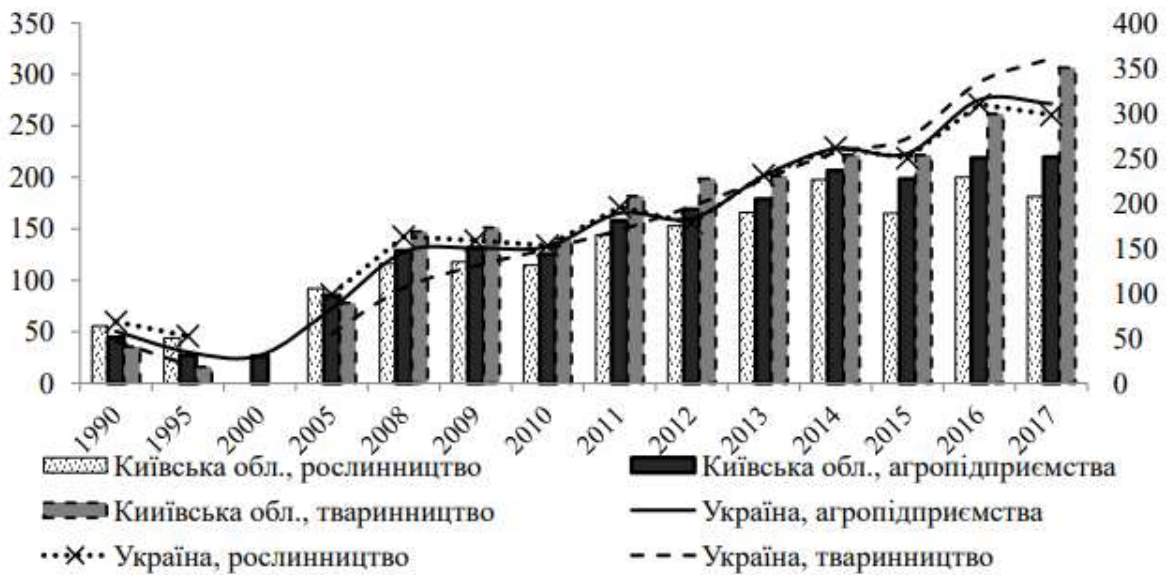

Рисунок 2.1 - Продуктивність праці сільськогосподарського виробництва, тис. грн / 1 зайнятого

Станом на 2017 р. продуктивність праці в Україні зросла майже вдвічі, а в Київській області – більш ніж у 1,5 рази перевищує аналогічні показники по рослинництву 2008 р. [43]. Природно, що це супроводжується збільшенням урожайності основних груп культур (табл. 2.1) і насамперед тих, що мають високі показники рентабельності, наприклад, рентабельність виробництва зерна в Україні за 2010-2017 рр. зросла майже на 47 %. [45].

Натомість показники врожайності, крім впливу продуктивності праці, відображають вплив кліматичних відмінностей природних зон. За даними табл. 2.1 видно, що максимальні показники врожайності, до прикладу, кукурудзи, для вирощування якої створені ґрунтово-кліматичні умови Київської області. є найбільш оптимальними і тому перевищують аналогічні показники для України на 50%. Разом з тим умови вирощування соняшнику в Київській обл. менш оптимальні, ніж у Степу, тому показники продуктивності цієї культури нижчі на 20,7%, ніж для України. У динаміці ріллі спостерігаються неоднозначні тенденції. В Україні вони зросли за цей же

період майже на 71 тис. га, а в Київській області зменшилися на понад 9 тис. га (рис. 2.2), що сприяє підвищенню рівня антропогенного навантаження на агроландшафт.

Таблиця 2.1 - Характеристики агровиробничої діяльності в Україні і Київській області

Показник	Рік							
	1990	1995	2000	2005	2010	2015	2016	2017
Валова продукція у цінах 2010 р., тис. га:								
- Україна	145502,0	106329,6	92838,9	114479,9	120591,4	168439	185052,1	179474,6
- Київська обл.	6924,0	5977,9	4722,3	5684,8	6753,9	8715,6	10348,9	9161,3
Урожайність, ц/га	В Україні							
- зернові	35,1	24,3	19,4	26,0	26,9	41,1	46,1	42,5
- кукурудза	38,7	29,2	30,1	43,2	45,1	57,1	66	55,1
- ріпак	14,5	8,5	8,4	14,6	17,0	25,9	25,7	27,9
- соняшник	15,8	14,4	12,2	12,8	15,0	21,6	22,4	20,2
Урожайність, ц/га:	У Київській області							
- зернові	35,6	27,9	24,7	34,2	33,0	51,4	58,7	45,6
- кукурудза	41,7	34,4	43,0	64,8	54,1	61,9	74,1	60,2
- соняшник	18,0	9,0	10,0	16,6	13,5	27,8	25,6	26,5
- ріпак	11,6	9,7	11,7	13,7	18,4	25,2	27,3	24,1

Рисунок 2.2 - Динаміка площі ріллі, тис. га

Ці тенденції відповідають розвитку міжнародних тенденцій щодо збільшення попиту на землі сільськогосподарського призначення через поширення ерозії, усупереч стратегічним цілям охорони навколишнього середовища [52]. Іноземними вченими доведено ефективність політики розвитку агровиробничої діяльності щодо мінімізації ефекту втрати площ від ерозії та субсидування початкових інвестиційних витрат, що покращує стимули для фермерів до збереження ґрунту. Кращим політичним варіантом у короткостроковій перспективі є підтримка недорогих технологій, які забезпечують короткострокові вигоди малим фермам [53].

Загалом загальна тенденція до зростання продуктивності свідчить про збільшення інтенсифікації виробництва продукції рослинництва, що само по собі не є негативним фактом, але висновок не може бути однозначним з огляду на динаміку структури витрат на виробництво продукції. продукції сільського господарства в сільськогосподарських підприємствах України, а саме – стабільно перше місце в загальному обсязі всіх матеріальних витрат, що формують собівартість продукції, посідають витрати на мінеральні добрива, які за 2012 – 2016 рр. зросли з 16,6 до 20,5 %, у 2017 р. становили 12,3%, зберігаючи першість.

З іншого боку, частка витрат на корми демонструє стабільне зниження з 21% у 2012 р. до 10% у 2017 р. Подібні тенденції спостерігаються і в структурі витрат на оплату праці сільськогосподарських підприємств, яка у 2012 р. становила 9,3%, а у 2017 р. - зменшено до 5% та з амортизаційними відрахуваннями, які до 2017 року зменшилися, дод. обсяг 4,6% проти 5,4% у 2012 році. Також спостерігається зменшення частки відрахувань на соціальні заходи з 3,5% у 2012 році до 1,3% у 2016 році, а у 2017 році вони були на рівні 1,1%, що не сприяє еколого-економічному відновленню.

Дана інформація свідчить про підвищення економічної ефективності використання сільськогосподарських угідь за рахунок неврахування екологічної та соціальної складових суспільного розвитку, що опосередковано підтверджується повідомленням Міністерства аграрної політики та

продовольства України, в якому заступник МінАПК зазначає: «... за підсумками січня-червня 2018 року український аграрний експорт склав 8,6 млрд дол. США. Загальний зовнішньоторговельний обіг продукції агропромислового комплексу досяг 11,3 млрд дол., що на 3,5% більше порівняно з відповідним періодом минулого року, і становить 23% загального зовнішньоторговельного обороту України». Викладене підтверджує слушність твердження про те, що збільшення прибутку сільськогосподарського виробництва відбувається за рахунок виснаження ресурсного потенціалу сільського господарства. Це підтверджується результатами ґрунтових обстежень, які свідчать про вичерпаність агроресурсного потенціалу сільськогосподарських угідь та свідчать про погіршення їх якості. Так, за результатами 10-го туру агрохімічних обстежень, які проводились у 2011-2015 рр., на території України еродовано 58 % ґрунтів сільськогосподарських угідь, і ці процеси тривають [22, 53]. Проте суспільство має все активніше реагувати на екологічні виклики, що потребує пошуку стратегічних рішень щодо пом'якшення негативного впливу виробничої діяльності на довкілля, і агровиробнича діяльність не є винятком. Так, дослідженнями, проведеними в США, доведено, що збільшення обсягів товарного виробництва харчових продуктів відбувається з одночасним збільшенням ступеня антропогенного навантаження на довкілля з негативними наслідками. При цьому особливу увагу слід звернути на необхідність утримання на належному рівні соціально-економічних пільг [54].

Значний вплив на погіршення агрохімічних властивостей ґрунтового покриву зумовлює різке скорочення обсягів фінансування виконання заходів з охорони земель. Спостерігається постійне скорочення обсягів виконання таких заходів, як вапнування, яке, наприклад, у 2015 році було проведено лише на 2,3% від загальної площі кислих ґрунтів України із щорічно мінімально необхідних 20%, та на Київщині обсяги виконання цих робіт зменшилися з 5,7 тис. га у 2011 р. до 0,9 тис. га у 2015 р. [9]. В результаті винос кальцію з рослинними продуктами і вимивання з ґрунтового профілю (процес

декальцинації) призводить до втрати найціннішої частини ґрунту – гумусу. Окрім того, за даними Держстату, майже припинено будівництво протиерозійних гідротехнічних споруд (у 2010 році збудовано 8,4 км, у 2015 році – 0,3 км), обробіток деградованої ріллі зменшився з 1 тис. га у 2010 році до 0,2 тис. га у 2015 р., проведення рекультивації – з 0,6 тис. га у 2010 р. до 0,1 тис. га у 2015 р., а фінансування на виконання заходів з охорони земель за 1991 – 2007 рр. зменшилось у 25 разів [9]. В результаті близько 50% сільськогосподарських угідь зазнали процесів деградації. Перші ознаки дисбалансу проявляються у вигляді зниження вмісту органічної речовини в ґрунті, підвищення його кислотності, дегуміфікації, посилення ерозійних процесів, засолення ґрунту, що в кінцевому підсумку призводить до втрати родючості ґрунту.

Тому організація землекористування для агропромислового виробництва потребує реформування як для України в цілому, так і для Київської області зокрема, з метою забезпечення екологічної ефективності за умови збереження економічних показників господарювання. Потребує вдосконалення інституційна складова організаційно-економічної структури агровиробничих процесів у напрямку посилення відповідальності товаровиробників за рівень агроекологічної безпеки територій, і насамперед тих, діяльність яких спрямована на виробництво товарної продукції рослинництва. Однією із задач цих змін має стати формування фінансово-економічної залежності розміру прибутку агропідприємців не лише від кількості врожаю, а й від якісного стану продукції та ґрунтового покриву, який набувають сільськогосподарські угіддя як результат здійснення агровиробничої діяльності [38]. Інституційне регулювання процесів сільськогосподарського землекористування на шляху вирішення проблем забезпечення прийняттого рівня агроекологічної безпеки має високий потенціал для формування правового та організаційно-економічного середовища відповідно до ринкових принципів. Серед невідкладних завдань цих змін, на думку інших дослідників [7, с. 401], можна визначити:

- розвиток природоохоронного законодавства в напрямку посилення екологічних обмежень і вимог із чітким регламентуванням процесів природокористування і насамперед землекористування сільськогосподарського призначення з урахуванням умов запровадження вільного господарського обігу земельних ділянок;

- орієнтація виробничих процесів на досягнення міжнародних стандартів агротехнологій, посилення ландшафтного підходу в організації процесів землекористування та забезпечення заданих якісних параметрів сільськогосподарської продукції, що створює необхідні передумови для залучення до виробництва вітчизняної продукції на міжнародних ринках;

- формування системи фінансово-економічних стимулів і важелів у трансформації податкової, кредитної та цінової політики ресурсозбереження, використання екологічно безпечного обладнання, застосування новітніх технологій і матеріалів;

- забезпечення впровадження системи екологічного менеджменту та аудиту з оцінкою рівня ефективності виробництва та реалізації продукції на всіх ієрархічних рівнях управління з урахуванням регіонального виміру.

Вирішення цього завдання потребує вдосконалення законодавчої бази. Донедавна в Україні був розроблений лише проект Державної цільової програми розвитку аграрного сектору економіки на період до 2021 року, в якому не йшлося про необхідність відновлення та збереження ресурсного потенціалу сільського господарства, а лише один з підрозділи декларували наміри здійснити заходи щодо боротьби з деградацією сільськогосподарських угідь, опустелюванням та водною та вітровою ерозією [18, 19]. Орієнтовний обсяг фінансування цієї програми заявлено на рівні понад 81 млрд грн як джерела, з яких приблизно 97% пропонується вважати державним бюджетом, 2% – місцевими бюджетами; решта фінансування - за рахунок інших надходжень. Важливим джерелом надходжень до місцевих бюджетів є плата за землю (у структурі надходжень займає 13%), яка належить до податку на майно та є складовою місцевих податків. За звітний період 2018 року до

місцевих бюджетів надійшло 18,2 млрд грн плати за землю, що на 2,7% більше надходжень за відповідний період минулого року. У бюджетах територіальних груп області приріст склав 11,2 % (204,7 млн. грн.) [9]. Але простої декларації про необхідність зазначених видів діяльності обмаль. Наразі необхідно прийняти Державну програму використання та охорони земельних ресурсів сільськогосподарського призначення з її розширенням на регіональному рівні у вигляді регіональних підпрограм, які повинні містити комплекс науково обґрунтованих заходів з урахуванням місцевих ґрунтово-кліматичних особливостей. умови, еколого-економічні особливості сільськогосподарського виробництва і, як наслідок, забезпечення соціально-економічного розвитку [21]. Системним продовженням таких програмних заходів має стати розроблення комплексу науково обґрунтованих заходів з охорони земель, які плануються до реалізації, із встановленням орієнтовних строків їх реалізації, обсягів вартості робіт з їх виконання та визначенням диверсифікація джерел фінансування, в якій поступово посилюється роль місцевих бюджетів.

2.2. Економічна ефективність використання земель сільськогосподарського призначення

Сучасні організаційно-економічні тенденції з недостатнім рівнем активності інституційного підґрунтя контролю, моніторингу та аудиту екологічних наслідків для агроресурсного потенціалу та якісного стану агроландшафтів призводять до незбалансованого використання земель сільськогосподарського призначення. Ці умови є однією з ключових причин поширення та інтенсифікації процесів ерозії та деградації земель. Ситуація прояснюється при порівнянні характеристик статистичної звітності щодо обсягів товарної продукції рослинництва з динамікою її економічної ефективності [2].

У процесі дослідження ми зробили спробу оцінити економічну ефективність господарювання у виробництві товарної продукції рослинництва

Київської області та порівняти її з загальнодержавним рівнем та порівняти отримані результати з показниками екологічної ефективності господарювання [5], (табл. 2.2).

Таблиця 2.2 - Показники землекористування у товарному виробництві рослинництва в Україні та Київській області

Показник	Рік								
	2010	2011	2012	2013	2014	2015	2016	2017	2017/ 2010, %
Продуктивність праці у сільськогосподарських підприємствах (на 1 зайнятого у сільськогосподарському виробництві, у постійних цінах 2010 р., тис. грн)									
Україна	132,7	165,2	159,7	201,2	227,7	223,3	275,3	271,5	204,6
Київська обл.	143,3	80,3	193,2	204,5	236,0	226,9	250,2	251,0	175,1
Продукція рослинництва у господарствах усіх категорій з розрахунку на 100 га сільськогосподарських угідь тис. грн									
Україна	334,7	437,5	402,1	483,6	500,6	474,2	520,1	Н/д	155,4
Київська обл.	433,2	549	595,6	601,6	658,8	562,3	667,7	Н/д	154,1
Посівні площі сільськогосподарських культур, тис. га									
Україна	26952,0	27670,0	27801,0	28329,0	27239,0	26901,8	27026,0	27585,0	102,3
Київська обл.	1111,2	1134,6	1153,5	1160,0	1155,4	1153,0	1164,0	1184,0	106,6
Наявність тракторів у сільськогосподарських підприємствах (на кінець року), тис. шт.									
Україна	151,3	147,1	150,7	146,0	130,8	127,9	132,7	129,3	85,5
Київська обл.	8,6	8,0	8,3	8,4	7,9	8,0	8,3	8,0	93,0
Забезпеченість енергетичними потужностями сільськогосподарських підприємств, кВт / 100 га посівної площі									
Україна	193	187	213	218	208	166	175	165	85,5
Київська обл.	273	268	255	261	231	246	260	236	86,4

З огляду на наведену статистичну інформацію простежується чітка тенденція до підвищення економічних показників використання земель у товарному виробництві продукції рослинництва.

Загальна кількість сільськогосподарських підприємств, які отримали чистий прибуток, стабільно зростає з 68,7% у 2010 році до 86,8% у 2017 році.

Показники виробництва валової продукції в ціновому вимірі 2010 року зросли в усіх категоріях господарств на 100 га с.-г. землі, зокрема в рослинництві України на 55,3 і 53,1% у Київській області, водночас виробництво на одну особу відповідно на 38 і 25%. Зрозумілим є збільшення частки сільськогосподарського виробництва в динаміці показника валової доданої вартості – з 8,4% у 2010 році до 12,1% у 2017 році.

Ситуація ускладнюється постійним скороченням обсягів витрат на впровадження системи землеохоронних заходів в Україні (рис. 2.3), а до останнього часу форма подання статистичної звітності була змінена і зазначені дані обліковувалися як складові з іншими статті витрат, що ускладнює їх оцінку.

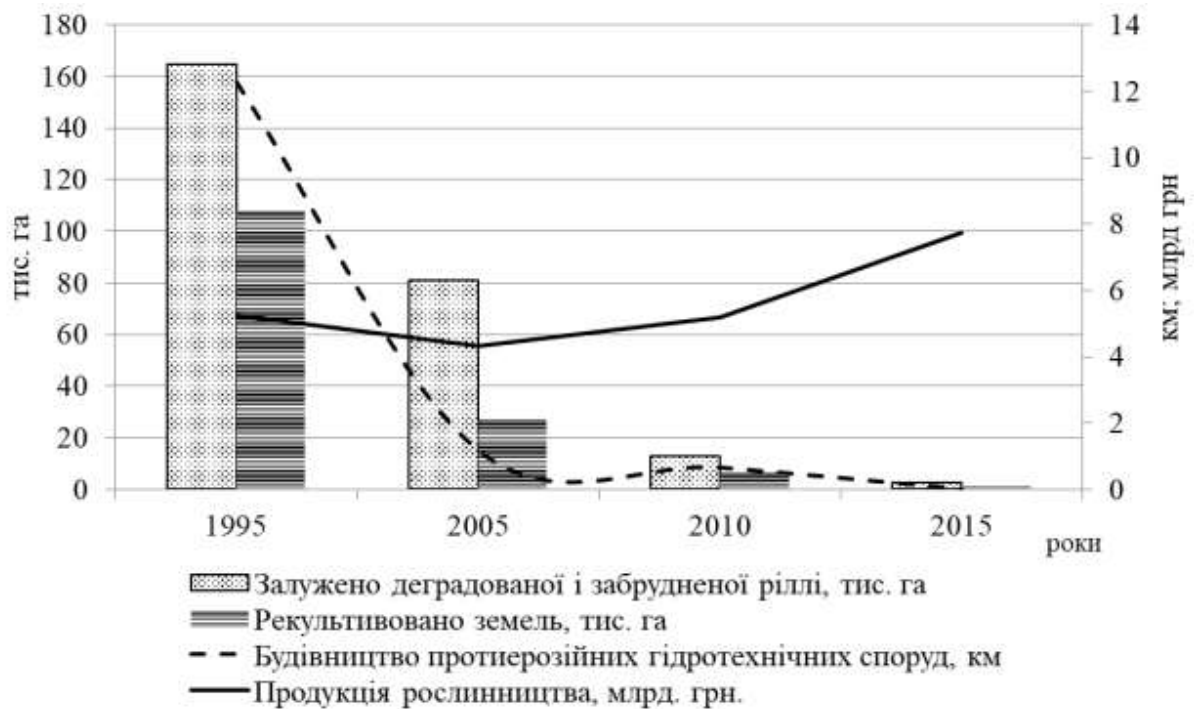

Рисунок 2.3 - Динаміка обсягів виробництва продукції рослинництва та впровадження землеохоронних заходів в Україні

Результатом впливу окреслених вище факторів є динаміка вмісту гумусу в ґрунтовому покриві сільськогосподарських угідь. За результатами десятого туру агрохімічних обстежень, які проводились протягом 2011 – 2015 років, офіційні значення вмісту гумусу виявилися дещо вищими для всіх природних зон та по Україні в цілому. Зокрема, у Київській області середньозважений

показник становив 2,98 % проти результатів ІХ туру опитування (2006 – 2009 рр.), коли цей показник становив 2,9 % [24].

Для України ці параметри становили 3,3 і 3,2% відповідно [22]. Порівняння цих результатів викликає певні труднощі через зменшення загальної обстеженої території. Так, під час дев'ятого туру обстежено 793,3 тис. га Київської області, а під час десятого – 762,4 тис. га, що на 4% менше. Загалом по Україні площа досліджень за минулий тур зменшилася на 23% порівняно з попереднім (18 824,8 проти 24 465 тис. га). Крім того, наведена інформація про динаміку вмісту гумусу викликає сумнів з огляду на дані про площі еродованих земель. Відтак, за даними дев'ятого раунду обстеження, у Київській області ерозійно уражено 9,4% ріллі, а в цілому по Україні цей показник становив близько 40% [6]. Наведені характеристики існуючого організаційно-економічного підходу до землекористування при товарному вирощуванні рослинництва є одним із пояснень погіршення стану екологічної безпеки, що виражається у зниженні значень коефіцієнтів екологічної стійкості території. Відповідно до Національної доповіді про стан навколишнього природного середовища України [23, с. 105; 24, с. 121], коефіцієнт екологічної стабільності для території України у 2012 р. становив 0,42, а для Київської області – 0,46, тоді як станом на 01.01.2016 р. ці показники становили 0,41 та 0,44 відповідно.

На підставі викладеної інформації очевидним є висновок, що збільшення прибутку та збільшення обсягів виробництва товарної продукції рослинництва супроводжується збільшенням антропогенного навантаження на агроєкосистему. Такий підхід до організації землекористування обмежений рівнем сільськогосподарського ресурсного потенціалу, темпи виснаження якого постійно зростають, що підтверджується поширенням процесів ерозії та деградації, обсягом втрати природної родючості ґрунтів на с.-г. землі, та змушує землекористувачів залучати до використання еколого-стабілізуючі землі. Це зумовлено необхідністю здійснення організаційно-економічних змін на основі посилення інституційної основи землекористування у напрямку

активізації моніторингово-контрольних функцій та посилення відповідальності землекористувачів за якість ґрунтового покриву сільськогосподарських угідь. Це потребує залучення системи економічних, нормативно-правових і законодавчих важелів у процес виробництва товарної продукції рослинництва для забезпечення стійкої рівноваги між економічними інтересами товаровиробників та екологічними запитамі суспільства.

Встановлення аспектів активізації інституційного підґрунтя, вибір системи інструментів і заходів для реалізації зазначеного завдання потребує об'єктивної оцінки рівня ефективності функціонування інституційної складової системи сільськогосподарського землекористування. Безперечним є той факт, що все більшого поширення набувають організаційно-економічні форми землекористування, засновані на залученні договору оренди. За відсутності вільного господарського обігу земельних ділянок сільськогосподарського призначення найпоширенішим інструментом є передача власниками (пересічними громадянами України) майнових прав на земельні ділянки для їх використання для вирощування товарного рослинництва. За наявних організаційно-економічних умов селянин не має можливості самостійно обробляти свої наділи, які були надані після припинення колективних форм землекористування в радянські часи через відсутність фінансової та матеріальної підтримки для придбання сільськогосподарської техніки, агрохімії, продукції, посадкового та удобрювального матеріалу та досвіду. Тому відбувається процес відчуження безпосереднього власника від землі, що не сприяє забезпеченню бережливого ставлення до використання цього ресурсу, який є національним багатством. Натомість землекористувачі в переважній більшості випадків – агрохолдинги базують свою діяльність на використанні інструменту оренди земельних ділянок з метою збільшення своїх фінансових активів, що підтверджується статистичними спостереженнями (табл. 2.3). За даними Державної служби статистики України, наразі відбуваються процеси монополізації земель

сільськогосподарського призначення в управлінні найбільших сільськогосподарських підприємств.

Практично вдвічі зменшилась кількість дрібних сільгоспвиробників, які обробляють менше 10 тис. га; дещо повільніше, але стабільно скорочується група середніх і навіть великих підприємств (табл. 2.3). Натомість розширюється кількість і, відповідно, площа земельного банку підприємств, які господарюють понад 10 тис. га. Динаміка наведеної інформації відповідає загальній тенденції з інформацією з інших, незалежних джерел, наприклад, з даними, опублікованими на сайті «Топ-100 латифундистів України» [49] (табл. 2.3).

Таблиця 2.3 - Динаміка кількості найбільших агрохолдингів України (шт.) та їх земельного банку, тис. га

Площа земельного банку, тис. га	Рік							
	2008	2010	2012	2014	2015	2016	2017	2017/2008
кількість підприємств, од.								
До 10	10178	9822	9141	7919	6873	6556	5732	-4446
10,1-500	31752	30644	30406	29456	27786	27867	27475	-4277
500,1-5000	8164	7717	7425	6954	6810	6841	6963	-1201
5000,1-10000	461	510	516	455	422	412	399	-62
Понад 10000	93	131	164	184	161	150	166	73
Усього	50648	48824	47652	44968	42052	41826	40735	-9913
площа агрогидь, тис. га								
До 10	52,5	50,2	46,8	41,1	37	34,6	30,4	-22,1
10,1-500	2796,7	2684,4	2716,8	2673,8	2566,1	2588,6	2637,3	-159,4
500,1-5000	13618,4	12701,2	12330,7	11331,4	10973	10888,5	10983	-2635,4
5000,1-10000	3039,1	3399,2	3463,4	3033,8	2818,7	2794,4	2666,4	-372,7
Понад 10000	1721,7	2450,9	3356,5	4449,7	3527,9	3515,1	3643,1	1921,4
Усього	21228,4	21285,9	21914,2	21529,8	19922,7	19821,2	19960,2	-1268,2
Динаміка земельного банку 100 найбільших агрохолдингів України тис. га ²	2012	2015	2016	2017	2018	2019	2019/2012	
	6573,5	6443,2	6330,3	6420,1	6323,4	6135,1	-438,5	

Вирощування товарної продукції рослинництва здійснюється з порушенням вимог щодо забезпечення збалансованого використання основного засобу виробництва – природного ресурсу, яким є землі сільськогосподарського призначення. Це підтверджується порівнянням значень обсягів витрат на забезпечення функціонування інституційної складової в діяльності сільськогосподарських підприємств з даними про:

- обсяги виробництва валової товарної продукції сільськогосподарства в сільськогосподарських підприємствах на 100 га сільськогосподарських угідь за регіонами (тис. грн.);
- рівні рентабельності (збитковості) сільськогосподарських підприємств (%);
- витрати на корми, які характеризують динаміку рівня розвитку тваринництва, а отже, опосередковано можна оцінити динаміку внесення органічної складової удобрювального матеріалу (млн. грн.);
- показники вмісту гумусу в ґрунтовому покриві сільськогосподарських угідь, задіяних у процесі товарного виробництва, за результатами останніх двох турів агрохімічного обстеження з екстраполяцією літературних даних за минулі роки (%).

Враховуючи значення ціни реалізації врожаю сільськогосподарськими підприємствами та рівень рентабельності виробництва сільськогосподарських культур у регіональному розрізі, можна легко оцінити упущену економічну вигоду за цими ознаками. Результати розрахунків наведені в табл. 2.4.

Зазначені в таблиці 2.4 дані про вартість незбалансованого використання земель сільськогосподарського призначення. Тобто суб'єкти господарювання (землекористувачі) могли додатково отримати у 2017 році майже 22,5 млрд грн прибутку за умови своєчасного впровадження науково обґрунтованої системи заходів з охорони земель, які спрямовані не лише на відновлення та збереження ґрунтів сільськогосподарського призначення, потенціал, а й на збалансований розвиток сільськогосподарського ландшафту в цілому.

Таблиця 2.4 - Втрачена економічна вигода від зниження родючості у 2017 р.

Культура	Ефективна родючість, ц/га	Втрачені обсяги врожаю, тис. т	Рівень рентабельності %	Втрачений прибуток, млн гривень
Пшениця озима	38	1359,4	25	1362,9
Жито озиме	35	84,9	25	240,8
Ячмінь	33	1305,1	25	3687,5
Кукурудза	43	1963,7	25	5672,2
Буряки цукрові	400	216,1	12,4	24,9
Соняшник	20	2928,6	41,2	11493,3
Усього		7857,7		22481,6

Додамо, що у 2017 році на фінансування системи інституційної основи управління сільськогосподарськими підприємствами було спрямовано 8,6% від загального обсягу витрат на сільськогосподарське виробництво в Україні, тому із зазначеної суми упущеної вигоди інституційні складові становить близько 2 млрд грн. Проведений аналіз підтверджує необхідність зміцнення інституційної основи забезпечення збалансованого використання земель сільськогосподарського призначення. Насамперед, це необхідність запровадження заходів збалансованого землекористування, а також посилення діяльності з моніторингу, контролю та аудиту якості ґрунтового покриву сільськогосподарських угідь та агроєкосистем в цілому [41].

Система заходів щодо забезпечення збалансованого використання земель виходить із системи факторів агроєкологічної безпеки, яка визначає структуру заходів щодо відновлення та збереження агроєкологічного потенціалу, а саме всю сукупність зазначених заходів можна згрупувати за видами: територіально-просторовий, технологічний, організаційно-економічний, еколого-економічний та соціальний.

До групи територіально-просторових заходів можна віднести:

- покращення структури земель з кінцевою метою забезпечення оптимальної площі території регіону під екостабілізуючими землями шляхом

лісовідновлення, заліснення, лісовідновлення, відновлення водно-болотних екосистем, лісових насаджень на вододілах, а також захисних насаджень об'єкти гідросфери;

- виведення з сільськогосподарського обробітку деградованих, еродованих земель і, насамперед, ділянок схилів крутизною 7°;
- удосконалення структури посівів сільськогосподарських угідь, спрямоване на досягнення мінімальних рівнів антропогенного навантаження на агроекосистему;
- оптимізація структури землеволодінь з метою мінімізації дрібноконтурності полів та системи польових доріг.

Група технологічних заходів орієнтована на виконання комплексу завдань, комплекс яких варіюється по агрокліматичних зонах і повинен враховувати ряд місцевих особливостей:

- узгодження схеми внесення добрив;
- узгодження схеми механічного обробітку землі, яка передбачає певну послідовність оранки різної глибини через певні проміжки часу із застосуванням меліорантів;
- застосування сівозміни;
- застосування передового досвіду технологій землекористування з урахуванням світового досвіду.

Система організаційно-економічних заходів цілеспрямована на впровадження оновлених умов господарювання, за яких забезпечується досягнення позитивних рівнів економічної ефективності за умов збереження ресурсного потенціалу сільського господарства, що потребує вдосконалення нормативно-законодавчої нормативно-правової бази через прийняття ряду документів, спрямованих на:

- відтворення та збереження родючості ґрунтів;
- завершення формування та впровадження системи інвентаризації та моніторингу родючості земель сільськогосподарського призначення;

- законодавче закріплення вимог через систему стандартів: якісних характеристик основних типів ґрунтів, територіально-просторових технологічних параметрів землекористування, системи удобрення тощо;
- системи контролю з одночасним формуванням, розвитком і запровадженням системи економічних стимулів і важелів дотримання заданих нормативних вимог.

Еколого-економічна група заходів пов'язана з пом'якшенням антропогенного впливу на процеси зміни клімату та вирішення питань адаптації сільськогосподарського виробництва до його наслідків, відтворення та збереження біорізноманіття, розширення природоохоронних територій тощо.

Соціально-економічна група в цьому контексті більше орієнтована на розробку імперативів та індикаторів забезпечення збалансованого використання сільськогосподарських угідь, які сигналізують про покращення демографічної ситуації, запобігання відтоку населення, насамперед працездатного віку із села, підвищення рівня професійної підготовки кадрів тощо. Це потребує підтримки прийнятної рівня економічної ефективності рослинництва та підвищення показників урожайності за рахунок екологізації землекористування з розширеним відтворенням тваринницької галузі, площ еколого-стабілізуючих земель, запровадження науково обґрунтованої системи заходів щодо відтворення та зберегти сільськогосподарський ресурсний потенціал.

Здійснення даних заходів можливе за умови нормативно-законодавчих та інституційних змін щодо завершення розробки системи інвентаризації та моніторингу та розвитку системи паспортизації земель з подальшою видачею дозволів на промислове виробництво окремих видів сільськогосподарських культур. З іншого боку, потребує вдосконалення та зміцнення комплекс економічних важелів стимулюючого спрямування через кредитування та оподаткування підтримки товаровиробників. Таким чином відкривається шлях до формування системи організаційно-економічної відповідальності

землекористувачів при товарному вирощуванні сільськогосподарських культур за якість ґрунтового покриву сільськогосподарських угідь. Врахування окресленого способу збереження агроресурсного потенціалу при розробці державних програм охорони родючості ґрунтів може забезпечити позитивні еколого-економічні результати.

2.3. Проблеми інституційного забезпечення використання земель сільськогосподарського призначення

Рівень ефективності інституційного забезпечення будь-якої сфери соціально-економічного виробництва, приміром сільськогосподарського виробництва, в кінцевому підсумку визначає не тільки економічну ефективність діяльності, але має бути орієнтованим на забезпечення умов збалансованого еколого-економічного розвитку та відповідати сучасним вимогам суспільства. У контексті забезпечення збалансованості сільськогосподарського виробництва, і насамперед землекористування для товарного рослинництва, існує дисбаланс у напрямках функціонування між різними інституціями, роздробленість та відсутність цілісності у функціонуванні владних структур.

Наявність зазначеної проблеми визначає недосконалість та неповноту інших важливих аспектів, таких як злагоджене функціонування земельного кадастру та відновлення його інформаційної повноти на основі постійного моніторингу; оновлення інформаційних засад щодо здійснення об'єктивної нормативно-грошової оцінки земельних ділянок сільськогосподарського призначення, що привертає увагу дослідників до пошуку шляхів їх вирішення. Так, до прикладу, у роботі [47] зроблено спробу окреслити комплекс проблем:

- відсутність надійного нормативно-правового забезпечення, механізмів вільного обігу земельних ділянок та вирішення проблеми іпотечного кредитування;

- проблеми формування сільськогосподарських підприємств та розподіл земель державної та комунальної власності;
- неврахування соціально-економічної цінності земель, низька орендна плата за землі сільськогосподарського призначення;
- відсутність механізму комплексного визначення та надходження всіх земельних плат;
- відсутність та недостатність інформації та досліджень щодо якісного стану ґрунтів,
- неповнота та недостовірність даних земельного кадастру;
- недосконалий контроль за створенням та веденням інформаційних баз про стан ґрунтів сільськогосподарських угідь;
- відсутність надійного контролю за землевласниками та землекористувачами;
- проблеми у здійсненні заходів з охорони земель, картографуванні земель, ґрунтових дослідженнях, моніторингу, визначенні зон техногенного забруднення земель;
- відсутність фінансового забезпечення та недостатня кількість кваліфікованої робочої сили у сфері екологічно чистого сільськогосподарського виробництва тощо.

З огляду на наведений перелік проблемних аспектів простежується їх ключова причина – відсутність прийнятих на державному рівні законодавчих норм щодо регулювання процесів функціонування галузі, на основі яких розробляються програми розвитку сільського господарства та використання сільськогосподарських угідь мають освоюватися, зокрема як на національному, так і на регіональному рівнях. Цей аспект законодавчого поля покликаний забезпечити збалансованість підходів у поєднанні екологічної, економічної та соціальної складових розвитку. Зауважимо, що Міністерство аграрної політики та продовольства України запропонувало лише проект «Стратегії розвитку аграрного сектору економіки України», пункт 5 розділу другого якого лише декларував необхідність «стимулювання раціонального та

ефективного використання земель та підвищення рівня екологізації сільськогосподарського землекористування». Також зазначеним документом у розділі «Раціональне використання природних ресурсів, задіяних у господарському процесі в аграрному секторі» декларується перелік завдань:

- запровадження системи моніторингу та контролю якості всіх земель сільськогосподарського призначення шляхом проведення обов'язкової агрохімічної паспортизації;
- створення умов для збереження, відтворення та підвищення родючості ґрунтів;
- регулювання розміщення екологічно деструктивних культур у сівозмінах відповідно до науково обґрунтованих норм; відновлення зрошувальних і меліоративних систем;
- стимулювання землекористувачів до раціонального використання та охорони земель сільськогосподарського призначення.

Втім запропонований документ досі перебуває у статусі проекту, натомість постановою Кабінету Міністрів України від 07 червня 2017 року № 413 затверджено «Стратегію вдосконалення управління використанням та охороною земель сільськогосподарського призначення державної власності та розпорядження ними», яка запроваджує пріоритети управління використанням та охороною земель сільськогосподарського призначення державної власності та розпорядження ними.

Як помітно з наведеної цитати, перевага в організаційно-економічних інструментах використання земель сільськогосподарського призначення надається лише механізмам оренди, не згадуючи про інструмент вільного господарського обігу земельних ділянок, що значно ускладнює, а також унеможлиблює його забезпечити використання ряду фінансово-економічних інструментів, зокрема використання інструменту іпотеки, прозоре вільне функціонування на засадах вільної конкуренції банківського кредитування сільськогосподарських товаровиробників тощо. Це гальмує процеси підвищення рівня капіталізації земель сільськогосподарського призначення,

звужує можливості сільгоспвиробників щодо отримання обігових коштів, що в кінцевому підсумку не стимулює землеохоронну діяльність та перешкоджає забезпеченню прийняттого рівня агроекологічної безпеки.

Систематизація проблемних аспектів сприятиме прискоренню пошуку шляхів їх вирішення, що полегшить завдання відновлення та збереження ресурсного потенціалу сільського господарства та забезпечення прийняттого рівня агроекологічної безпеки. Ключову роль у цих процесах відіграє необхідність посилення інституційної складової, яка забезпечує виконання окреслених завдань у напрямках реалізації збалансованого використання земель сільськогосподарського призначення:

- розвиток правової бази забезпечення збалансованості землекористування;
- інтенсифікація нормативного регулювання процесів та ефективності землекористування;
- впровадження моніторингової діяльності з питань правової власності на земельні ділянки сільськогосподарського призначення, стандартизації процесів їх використання та оцінки якісних характеристик ґрунтового покриву сільськогосподарських угідь, зайнятих у вирощуванні товарного рослинництва;
- формування та здійснення сертифікаційної діяльності з видачею дозволів на товарне виробництво окремих груп сільськогосподарських культур;
- посилення фінансово-економічної відповідальності землекористувачів за відтворення та збереження родючості земель, що перебувають у їх сільськогосподарському користуванні для вирощування товарного рослинництва;
- запровадження вільного господарського обігу земельних ділянок сільськогосподарського призначення.

У багатьох дослідженнях підкреслюється важливість інституційного розвитку для забезпечення збалансованого землекористування на ринкових

засадах. Наприклад, Шпикуляк О. Г. наголошує на необхідності розвитку інституцій для активізації взаємовпливів і взаємовідносин через механізми державних і ринкових впливів, що сприятиме активізації фінансових і матеріальних потоків і активів за умови стабільних і прозорих зв'язків між учасників, які формуються структурою економіки, забезпечуються [51, 52], що забезпечує існування ринкових відносин, зокрема в контексті сільськогосподарського землекористування. Такі погляди та підходи поділяє Зубар І. В. [14], який визначає ринок землі як систему інститутів, яка у сфері економіко-правових відносин забезпечує залучення землі як складової аграрного капіталу в господарський обіг та забезпечує суб'єктам ринку здійснення цивільно-правових угод щодо переходу права власності на земельні ділянки сільськогосподарського призначення з урахуванням попиту та пропозиції в рамках чинного законодавства та відповідно до вимог сталого землекористування. Автор виражає слушну думку щодо аналізу причин відсутності вільного господарського обігу земельних ділянок сільськогосподарського призначення в Україні як незабудованості, а в більшості випадків, відсутності необхідної інституційної бази для запровадження цього виду господарської діяльності, що є бар'єром і перешкодою на шляху реалізації євроінтеграційних прагнень України. Ми погоджуємося з думкою автора [14], що ключовими інституційними проблемами цього аспекту в Україні є незавершеність робіт з інвентаризації та паспортизації земель, що перешкоджає завершенню створення та наповнення державного земельного кадастру. Окрім того, важливою проблемою є відсутність такого інституту, як державний земельний банк. З нею тісно пов'язана проблема відсутності майданчиків для здійснення операцій вільного господарського обігу земельних ділянок сільськогосподарського призначення, якими мають бути земельні біржі. В основі цих проблем лежить відсутність законодавчої бази для регулювання окресленої діяльності і, як наслідок, не визначена роль держави в регулюванні господарського обігу земельних ділянок сільськогосподарського призначення. За наявних організаційно-

економічних умов господарювання фактичний землевласник відчужений від управління процесом використання його майна, тобто власники землі не мають можливості брати участь у прийнятті рішень щодо способів використання земельних ділянок. Така ситуація склалася завдяки залученню інструментів оренди, за допомогою яких дрібні землевласники фактично виключаються з потенційного ринку землі [36, 37, 38].

Попри це, із зазначеним тісно пов'язана проблема недосконалості методики визначення розміру орендної плати, яка базується на прийнятій методиці нормативної грошової оцінки агровиробничих груп ґрунтів [29]. Ще у процесі розрахунку орендної плати враховується площа ділянок та норматив капіталізованого рентного доходу земель несільськогосподарського призначення на землях сільськогосподарського призначення. Суть зазначеної недосконалості пов'язана не стільки з підходом до розробки самого методичного апарату, скільки з методикою його реалізації. Екологічні параметри земельних ділянок сільськогосподарського призначення враховуються в методиці через інтегральну характеристику бонітету землі. Останнє рейтингування земель сільськогосподарського призначення проводилося понад чверть століття тому, у цей період запроваджувався економічно орієнтований підхід до процесів землекористування з кінцевою метою збільшення прибутку, обсягів посівів, підвищення рентабельності виробничої діяльності в рослинництві – через виснаження ресурсного потенціалу сільського господарства. Це призвело до скорочення поголів'я великої рогатої худоби, внесення в ґрунтовий покрив органічних добрив, незбалансованого використання агрохімічних компонентів в агротехнологічних циклах, зменшення площі екологоукріплюючих угідь, порушення ряду агротехнічних вимоги та норми, спрямовані на збереження родючості землі та призвели до поширення ерозійних процесів, деградації та дегуміфікації ґрунтів. Тому виникає потреба у проведенні широкомасштабного обстеження ґрунтового покриття України.

РОЗДІЛ 3 УДОСКОНАЛЕННЯ ІНСТИТУЦІЙНОГО ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ВИКОРИСТАННЯ ТА ОХОРОНИ ЗЕМЕЛЬ СІЛЬСЬКОГОСПОДАРСЬКОГО ПРИЗНАЧЕННЯ

3.1. Напрямки удосконалення інституційного забезпечення використання земель сільськогосподарського призначення

В господарській структурі України провідні позиції традиційно займає аграрна сфера, а галузь рослинництва має значний вплив на економіку нашої країни. Лише у 2018 році Україна збрала рекордні врожаї зернових та експортувала агропродукції на понад 18 мільярдів доларів США; вітчизняний аграрний та продовольчий експорт зріс на 621,5 млн. дол. США відповідно з 2017 року і склав понад 18 млрд доларів США [42, 44]. Причому така першість зберігається протягом тривалого періоду. Водночас все більшої уваги потребує природно-ресурсна база рослинництва у зв'язку з необхідністю покращення якості земельних ресурсів сільськогосподарського призначення, відновлення та збереження ресурсного потенціалу сільського господарства. Українські чорноземи на початку ХХ ст. містили 18 % гумусу, що гіпотетично давало можливість отримувати врожайність пшениці до 100 ц/га. За даними ННЦ «Інститут землеробства НАНУ», вже на початку 1990-х рр. вміст гумусу в орних землях України знизився на 15-26 %, що позначилося на врожайності сільськогосподарських культур та економічному стані господарства. Ключовою причиною зниження вмісту гумусу є його підвищена мінералізація, втрати при змиві та видуванні верхнього гумусового горизонту та недостатнє його поповнення за рахунок внесення органічних речовин з добривами та рослинними рештками [7, с. 52]. виправлення ситуації шляхом запровадження науково обґрунтованої системи заходів з охорони земель, забезпечення витрат фінансових ресурсів на їх реалізацію потребує вдосконалення законодавчої бази та активізації діяльності відповідних інституцій. Тому визначальним фундаментом активізації землеохоронної діяльності для забезпечення

прийняттого рівня агроекологічної безпеки та формування екологічно стійких агроландшафтів є розвиток інституційної основи під час запровадження організаційно-економічного вдосконалення (реформування) процеси землекористування в умовах вільного господарського обігу сільськогосподарських ділянок, структурна схема яких представлена на рис. 3.1.

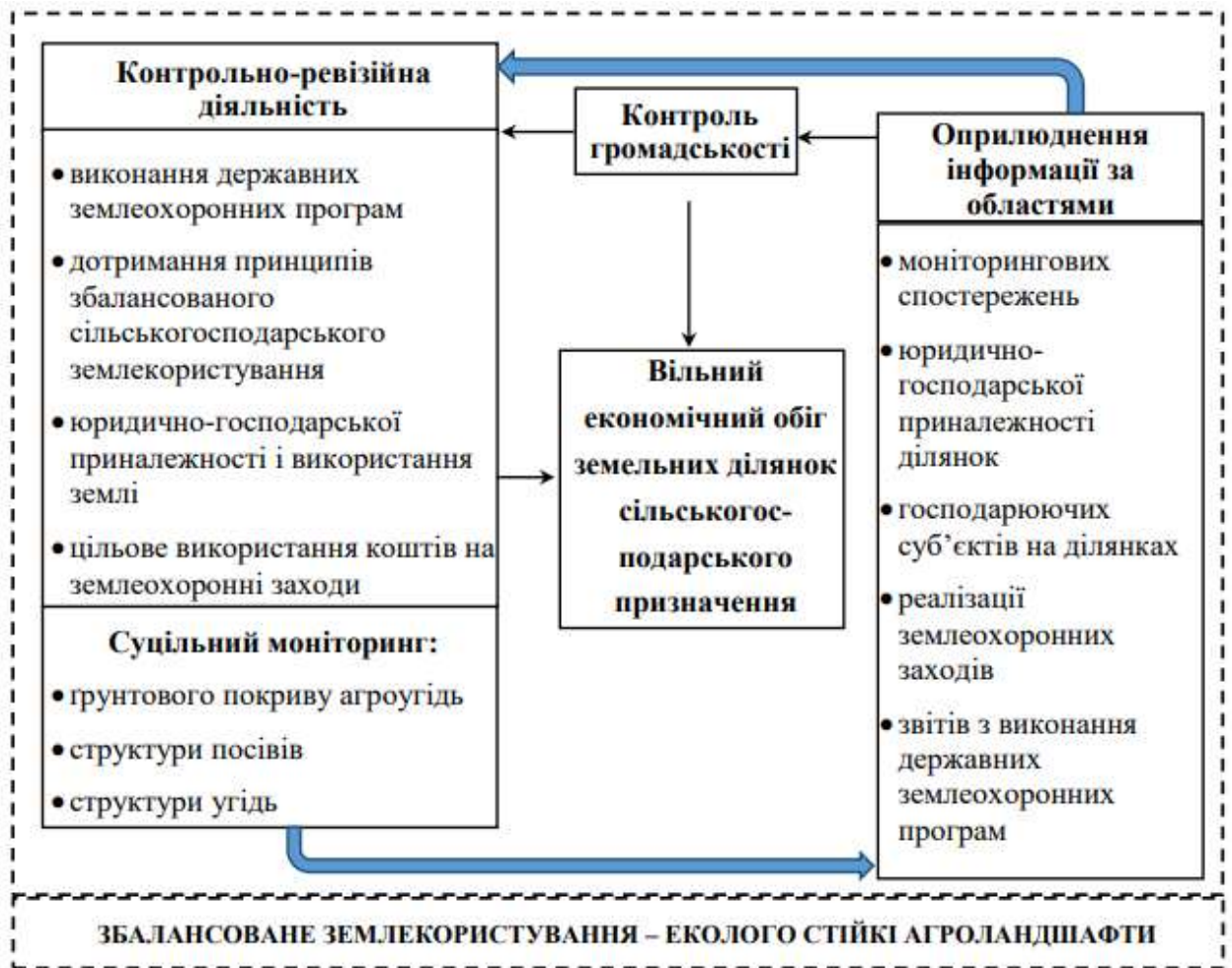

Рисунок 3.1 - Структурна схема землеохоронної діяльності за аспектами інституціонального підґрунтя щодо забезпечення збалансованого землекористування у контексті запровадження вільного економічного обігу земельних ділянок сільськогосподарського призначення

Забезпечення збалансованого використання сільськогосподарських угідь як бази формування екологічно стійких агроландшафтів потребує комплексного вдосконалення інституційної основи, тобто як зміцнення вже

існуючої системи підходів до організаційно-економічного впровадження товарного рослинництва, так і та впровадження його центральної складової – вільного господарського обігу земельних ділянок сільськогосподарського призначення. Реалізація цієї вимоги потребує як активізації діяльності вже існуючих інституцій, так і утворення нових (або розширення функцій створених установ та організацій) з метою забезпечення:

- моніторинг стану ґрунтового покриву сільськогосподарських угідь в обробітку, а також інших обумовлених цим впливів землекористування, а саме - оцінка структури посівів та категорій використання земель у складі сільськогосподарських угідь (багаторічні насадження, перелоги), частка земель (лісові, водно – болотні екосистеми тощо), які створюють еколого-стабілізуючий вплив на агроландшафти та рівень агроекологічної безпеки [13];

- контроль-ревізійна діяльність з акцентом на організаційно-економічних, право-економічних, еколого-економічних аспектах забезпечення збалансованості використання сільськогосподарських угідь та контролю фінансових потоків з бюджетів усіх рівнів для забезпечення реалізації системи заходів з охорони земель та заходи в рамках державних програм збереження сільськогосподарського ресурсного потенціалу регіонів;

- забезпечення широкого доступу до інформації про ефективність реалізації заходів різного характеру та спрямованості в контексті відновлення та збереження агроресурсного потенціалу як умови формування екологічно стійких агроландшафтів;

- достатній рівень контролю з боку громадських організацій та населення сприятиме ефективному функціонуванню всієї системи.

Вже не перший рік привертають увагу до цих актуальних аспектів необхідного вдосконалення. Але, на нашу думку, завдання забезпечення прийняттого рівня агроекологічної безпеки тепер слід розглядати в ширшому ракурсі, а саме потребу досягнення збалансованого використання сільськогосподарських угідь через призму завдання формування екологічно

стійких агроландшафтів. Земельні ресурси сільськогосподарського призначення є невід'ємною складовою ландшафту і, з одного боку, є результуючою ознакою ступеня збалансованості їх освоєння, що визначає стійкість (буферність) ємності агроекологічного середовища до рівня антропогенного навантаження, а з іншого боку, якість земель сільськогосподарських угідь безпосередньо впливає на загальний рівень екологічної безпеки регіону.

Наразі чітко простежується недостатній ступінь впливу інституційного підґрунтя на регулювання рівня агроекологічної безпеки. На фоні адміністративної реформи в нашій державі та враховуючи євроінтеграційні прагнення, необхідність посилення нормативно-правового забезпечення діяльності, спрямованої на використання земельних ресурсів та формування інституцій (або розширення повноважень вже існуючих) існуючі) для забезпечення моніторингово-контрольно-ревізійної діяльності за якістю стану земель назріла для України.

Для успішного вирішення окресленої проблеми та враховуючи необхідність забезпечення достатнього рівня відповідності міжнародним стандартам якості продукції рослинництва, яку Україна постачає на зовнішні ринки, необхідно активізувати роботу за такими напрямками:

- підвищення стандартів якості продукції до міжнародно встановлених;
- підвищення якості ґрунтового покриття земель сільськогосподарського призначення, на яких вироблялася ця продукція;
- впровадження вільного господарського обігу земельних ділянок сільськогосподарського призначення (припинення дії мораторію на ринок землі);
- ширше залучення фінансово-економічних інструментів, здатних забезпечити систему стимулів та обмежень, орієнтованих на виконання вищезазначених завдань у контексті розвитку організаційно-економічних умов відповідальності суб'єктів господарювання за екологічні результати своєї діяльності.

Найбільш ефективним шляхом досягнення окреслених орієнтирів є запровадження ринкових реформ землекористування з одночасним посиленням екологічних вимог до якості ресурсної бази та продукції, що виробляється [11]. Орієнтирами для таких вимог до якості можуть слугувати підходи, які застосовуються в розвинених країнах світу, зокрема в країнах ЄС. З огляду на досвід розвинутих країн, зокрема в Європейському Союзі, сільськогосподарська виробнича діяльність реалізується на засадах Спільної аграрної політики (САП), заснованої на принципах пріоритету інтересів національного виробника та шляхом запровадження фінансових взаємні вигоди, завдяки яким формується єдність внутрішнього ринку товарної продукції [54]:

- підвищення продуктивності аграрного сектора шляхом сприяння технічному прогресу;
- забезпечення раціонального розвитку сільськогосподарського виробництва та оптимального використання факторів виробництва;
- забезпечення прийняттого рівня життя громадян, зайнятих у сільському господарстві, зокрема шляхом підвищення їх доходів;
- стабілізація ринків сільськогосподарської продукції та захист виробників і споживачів від зовнішнього товаро-економічного втручання;
- забезпечення населення держав-членів ЄС високоякісними продуктами харчування за рахунок власного виробництва сільськогосподарської продукції при утриманні рівня цін на доступному рівні.

З іншого боку, через інструментарій фінансово-економічної підтримки національних агровиробників у країнах-членах ЄС забезпечується гарантований протекціонізм з боку державних інституцій проти банкрутства фермерів, а саме при падінні ринкової ціни сільськогосподарської продукції на більше 10%, ця продукція закуповується державою. Але при цьому законодавчо закріплено вимогу до фермера підтримувати встановлені показники родючості землі на землях сільськогосподарського призначення. За

таких умов у країнах ЄС діє законодавчо закріплена система екологічних стандартів для сільськогосподарських підприємств [54]:

- слід звести до мінімуму використання хімікатів і мінеральних добрив;
- фінансово-економічне та нормативно-правове забезпечення розвитку сільських громад;
- перехід до технологій виробничої діяльності в рослинництві і тваринництві зі зниженим рівнем інтенсивності;
- надання земельних ділянок для громадського відпочинку;
- вивести із сільськогосподарського використання екологічно пошкоджені ділянки земель.

У національному законодавстві нашої країни врахування необхідності збереження земель сільськогосподарського призначення також знаходить своє місце. Зокрема, правове регулювання різних аспектів землекористування з точки зору відновлення та збереження ресурсного потенціалу сільського господарства здійснюється відповідно до норм, врегульованих Конституцією України, Земельним кодексом України, Законами України «Про охорону навколишнього природного середовища», «Про охорону земель», «Про державний контроль за використанням та охороною земель», «Про землеустрій» тощо.

Стаття 13 Конституції України встановлює право власності народу України на земельні ресурси: «землю, її надра, атмосферне повітря, водні та інші природні ресурси, що знаходяться на території України, природні ресурси її континентального шельфу, виключні (морські) господарської зони є об'єктами права власності Українського народу. Від імені Українського народу права власника здійснюють органи державної влади та органи місцевого самоврядування в межах, визначених цією Конституцією. Кожний громадянин має право користування природним об'єктом, що належить громадянам відповідно до закону. Держава забезпечує захист прав усіх суб'єктів власності та господарювання, соціальне спрямування економіки. Усі суб'єкти права власності рівні перед законом» [17].

Після Конституції України основним законодавчим актом щодо регулювання питань використання земель, зокрема сільськогосподарського призначення, вважається Земельний кодекс України, в якому ст. 5 наводить принципи земельного законодавства [12]:

- поєднання особливостей використання землі як територіальної бази, природного ресурсу та основного засобу виробництва;
- забезпечення рівності прав власності на землю громадян, юридичних осіб, територіальних громад і держави;
- невтручання держави у здійснення громадянами, юридичними особами та територіальними громадами своїх прав щодо володіння, користування та розпорядження землею, крім випадків, передбачених законом;
- забезпечення раціонального використання та охорони земель;
- забезпечення гарантій прав на землю;
- пріоритет вимог екологічної безпеки.

Реалізація зазначених принципів знаходить своє продовження в ряді законодавчих актів. Закон України «Про охорону земель» від 18 грудня 2017 року [32] спрямований на «визначення правових, економічних і соціальних основ охорони земель з метою забезпечення їх раціонального використання, відтворення та підвищення родючості ґрунтів, інших корисних властивостей землі, збереження екологічних функцій ґрунтового покриву та охорону навколишнього середовища». Визначає повноваження всіх органів державної влади від Верховної Ради України до сільських, селищних, міських рад у сфері охорони земель. Крім того, ст. 19 Закону регулює контрольний процес у сфері охорони земель та приділяє увагу самоврядному та громадському контролю за використанням та охороною земель. Висвітлено також систему заходів у сфері охорони земель та моніторингу їх стану.

Наразі Урядом зроблено ще один крок на шляху до забезпечення виконання завдань визначеного законодавчого поля – прийнято Закон України «Про оцінку земель» в редакції від 01.01.2019 № 2498-УШ [33], положення

якого уточнено постановою Кабінету Міністрів України від 16 листопада 2016 р. № 831, якою введено в практичне використання фінансово-економічний інструмент нормативної грошової оцінки земельних ділянок сільськогосподарського призначення. Цей інструмент спрямований на визначення розміру земельного податку, державного митного збору за міни, успадкування та дарування земельних ділянок, орендної плати за земельні ділянки державної та комунальної власності, втрат сільськогосподарського та лісогосподарського виробництва, а також при розробці показників та механізми економічного стимулювання раціонального використання та охорони земель. Із прийняттям цієї методики зроблено ще один крок у напрямку реалізації вимог Європейського Союзу щодо впровадження демократичних реформ у нашому суспільстві – запровадження вільного господарського обігу земельних ділянок сільськогосподарського призначення, що сприятиме формуванню екологічно стійких агроландшафтів, відновлення та збереження агроресурсного потенціалу регіонів.

Проте доцільно зазначити, що дотепер належним чином не розроблено вирішення питання формування та впровадження дієвого фінансово-економічного інструментарію дієвих економічних стимулів, важелів та обмежень у забезпеченні збалансованого використання земель сільськогосподарського призначення. Завданням такої системи фінансово-економічних інструментів є формування оновлених організаційно-економічних умов управління товарним виробництвом продукції рослинництва, за яких посилюється економічна відповідальність суб'єктів господарювання. Такий інструментарій має бути орієнтований на реалізацію більш складного завдання – запровадження ландшафтного підходу в оцінці результатів агровиробничих процесів та забезпечення формування екологічно стійких агроландшафтів у цілому.

3.2. Організація раціонального використання земель сільськогосподарського призначення

Організація процесів сільськогосподарського землекористування, яка запроваджується в Україні при вирощуванні товарного рослинництва, не є досконалою, оскільки створює дисбаланс із посиленням лише економічної ефективності. Така ситуація призводить до погіршення якісних характеристик ґрунтового покриву, є рушійним фактором зниження рівня агроекологічної безпеки та створює потенційну загрозу продовольчій безпеці. Забезпечення збалансованих еколого-економічних показників потребує удосконалення організаційно-економічної основи землекористування для формування фінансово-економічної відповідальності землекористувачів за якість земельних ресурсів з одночасним посиленням моніторингу, інвентаризації та впровадження компоненту паспортизації з метою відновлення та збереження сільськогосподарського ресурсного потенціалу. Це потребує законодавчого встановлення вимог і нормативів землекористування з одночасним нормуванням показників якості ґрунтового покриву на землях сільськогосподарського призначення. Це вимагає посилення організаційно-економічних засад запровадження системи заходів з охорони земель, що забезпечують відновлення та збереження родючості сільськогосподарських угідь, що є фактором підтримки прийняттого рівня агроекологічної безпеки. Формування цих підходів відповідає євроінтеграційним прагненням України та спрямоване на досягнення орієнтирів, закладених у національному законодавчому полі, а саме Земельному кодексі України, Законі України «Про охорону земель».

Аргументом тези про незбалансованість організаційно-економічного підходу до процесів використання земельних ресурсів сільськогосподарського призначення є результати статистичної звітності за даними Держслужби України. Приміром, інформація щодо динаміки продуктивності сільськогосподарського виробництва в рослинницькому секторі свідчить про

постійне зростання антропогенного навантаження на одиницю площі сільськогосподарських угідь, що супроводжується зменшенням капітальних вкладень та поточних витрат на їх охорону та захисту (рис. 3.2) [55].

Рисунок 3.2 - Продукція рослинництва та витрати на захист і реабілітацію ґрунтів агроугідь Київської області, тис. грн

Підтвердженням може служити динаміка частки витрат на охорону навколишнього природного середовища за рахунок державного бюджету, яка в обсязі капітальних інвестицій зменшилася з 7,8% у 2000 р. до 3,4% у 2017 р. [44]. Тобто виробники сільськогосподарської продукції у сфері рослинництва орієнтовані на підвищення рентабельності своєї діяльності через виснаження аграрного ресурсного потенціалу регіонів. За таких виробничо-економічних результатів у комплексі з обсягами фінансування землеохоронних заходів інформація про структуру вирощування сільськогосподарських культур викликає занепокоєння.

Приміром, на фоні постійного збільшення виробництва соняшнику спостерігається зменшення посівних площ кормових культур (рис. 3.3, а), що пояснюється скороченням поголів'я великої рогатої худоби, тобто сектор

споживання такої продукції (рис. 3.3, б). У свою чергу, скорочення поголів'я у тваринництві призводить до зменшення обсягів внесення під посіви органічних добрив, які тривалий час утримуються на постійно низькому рівні – 1,1-1,2 млн тон за період 2010 – 2017 рр. натомість внесені мінеральні добрива за цей же період зросли з 0,7 до 1,2 тис. ц.

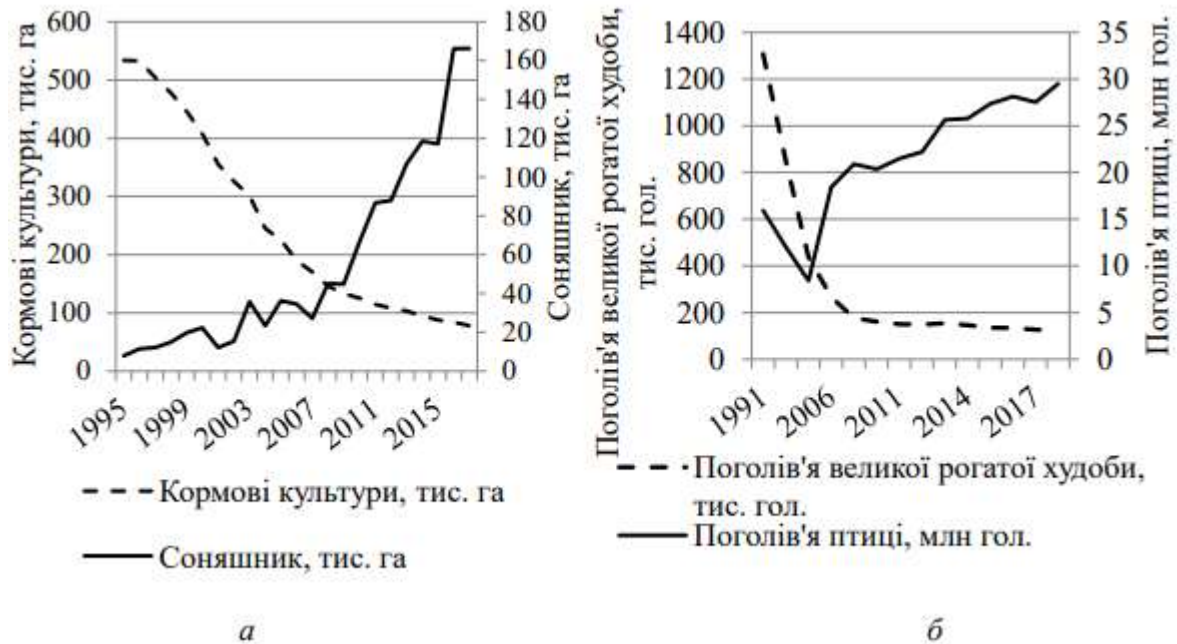

Рисунок 3.3 - Динаміка площ соняшника і кормових культур у Київській області (а) та поголів'я великої рогатої худоби і птиці (б)

Процес виготовлення добрив на основі пташиного посліду досить дорогий, потребує спеціального обладнання, а при зберіганні основних компонентів сировини відбуваються значні втрати азоту, матеріал втрачає якість і негативно впливає на середовище [3].

Тому, існує дисбаланс у структурі внесених добрив, що не сприяє забезпеченню збалансованого підходу у використанні сільськогосподарських угідь, а провокує негативні агрохімічні процеси – підкислення, ущільнення ґрунтів, які є факторами їх ерозії, деградації та втрати гумусу сільськогосподарськими угіддями.

У результаті, за розрахунками науковців [4, с. 59], загальні середні обсяги втрати гумусу в ґрунтах Київської області перевищують значення для України (18,2 т/га на рік проти 14,2 т/га на рік). Отже, існуюча ситуація у

сільськогосподарському землекористуванні потребує докорінних організаційно-економічних змін у діяльності із запровадженням системи науково обґрунтованих заходів з охорони земель.

Здійснення зазначених завдань можливе шляхом нормативно-законодавчих та інституційних змін у напрямку розвитку системи інвентаризації та моніторингу із запровадженням функціонування системи сертифікації земель з подальшою видачею дозволів на реалізацію товарної продукції окремих видів сільськогосподарських культур у комплексі із системою штрафів та рекомендаціями щодо комплексу заходів з охорони земель, які підлягають обов'язковому виконанню [3]. Це, у свою чергу, потребує розробки системи нормативів та показників на рівні регіонів, розробку якої започатковано в Україні з прийняттям ДСТУ "Якість ґрунтів. Показники родючості ґрунтів". Принципову модель організаційно-економічного удосконалення системи впровадження землеохоронної діяльності наведено на рис. 3.4.

Відповідно до описаного підходу відправною точкою функціонування запропонованої системи є результати моніторингової оцінки. У разі відповідності результатів такої оцінки вимогам до якості ґрунтового покриття орган сертифікації надає дозволи з обмеженим строком (наприклад, на п'ять років) на провадження землекористування з метою товарного виробництва продукції рослинництва. групи культур. Окремо слід підкреслити роль місцевих громад, для посилення ролі їх впливу необхідний розвиток інституційної основи. Нормативно-правове забезпечення контрольно-регулюючої функції громадськості щодо використання земель сільськогосподарського призначення в аспекті контролю якості освоєння земель сільськогосподарського призначення. Необхідно надати громадам повноваження щодо отримання інформації про динаміку стану родючості земель та вплив на характер їх використання. Перш за все, дані про результати суцільного ґрунтового обстеження якості земель агропідприємств для вирощування товарного рослинництва та розміри відрахувань

товаровиробників на фінансування впровадження системи землеохоронних заходів з подальшими результатами їх використання необхідно оприлюднити.

Рисунок 3.4 - Модель організаційно-економічного удосконалення реалізації землеохоронної діяльності

Окрім цього, місцеві громади повинні впливати через дозвільні інструменти на те, як земля використовується протягом певного періоду часу. Подібний підхід сприятиме забезпеченню формування екологічно стійких агроландшафтів та відновленню та збереженню агроресурсного потенціалу регіонів. Описаний метод передбачає контроль безпосередніх власників земельних ділянок за якісним станом їх майна.

Для збереження належної якості ґрунтового покриву використовується система землеохоронних заходів вузького характеру, які повинні впроваджуватися суб'єктами господарювання і зазвичай. Метою заходів є збереження законодавчо встановлених запасів гумусу та підтримання прийняттого рівня родючості та сільськогосподарського ресурсного потенціалу. Серед них – дотримання сівозмін, внесення добрив та їх структури, згідно з науково обґрунтованими нормами, збереження

багаторічних насаджень і насамперед лісосмуг та захисних лісових насаджень. У разі якщо результати моніторингових оцінок є нижчими за встановлені нормативно-граничні значення показників якості ґрунтів, дозвіл не надається. Землекористувач отримує перелік рекомендацій щодо проведення землеохоронних заходів. Система заходів у цьому випадку спрямована на відновлення агроекологічної рівноваги. Сферою цих заходів може бути, наприклад, розширення площ багаторічних насаджень, луків і пасовищ, тобто еколого-стабілізуючих земель. Окрім цього, у разі виникнення такої потреби передбачається розробка системи рекомендацій щодо впровадження меліоративних заходів. Відповідальність за сплату штрафів за погіршення якісних характеристик ґрунтового покриву земель сільськогосподарського призначення внаслідок товарного виробництва рослинницької продукції несе землекористувач. Отримані кошти мають бути внесені на окремий рахунок та використані за цільовим призначенням для фінансування заходів з охорони земель на землях державного резерву, результати яких також підлягають контролю.

З іншого боку, комплекс економічних важелів стимулюючого спрямування через пільгові умови кредитування та оподаткування на підтримку товаровиробників потребує вдосконалення та посилення, що потребує зняття мораторію на вільний господарський обіг земельних ділянок сільськогосподарського призначення. Таким чином відкривається шлях до формування системи організаційно-економічної відповідальності землекористувачів при товарному вирощуванні сільськогосподарських культур за якість ґрунтового покриву сільськогосподарських угідь. Зазначена система сертифікації повинна враховувати систематизовану шкалу, засновану на різних рівнях антропогенного навантаження на агроecosystemу від вирощування різних груп сільськогосподарських культур. Тобто підхід має бути диференційований як щодо строків дії дозволів, так і щодо розміру штрафів.

Отже, формується система фінансово-економічних важелів забезпечення впровадження комплексу науково обґрунтованих заходів з охорони земель, завдяки яким можуть формуватися нові організаційно-економічні умови господарювання. За таких умов запроваджується фінансово-економічна відповідальність сільськогосподарських товаровиробників за якісні характеристики ґрунтового покриву, набутого в результаті виробництва товарної продукції рослинництва.

3.3. Інституціональний розвиток екологічно стійких ландшафтів

Зважаючи на важливість відновлення та збереження агроресурсного потенціалу для сталого еколого-економічного розвитку нашої держави на фоні євроінтеграційних прагнень України, важливими також є вимоги ЄС щодо інституційного розвитку в аспекті використання агроресурсного потенціалу і зокрема землекористування та його нормативно-правове забезпечення. Станом на поточний період є підстави стверджувати, що Україна в цьому аспекті не повністю виконала всі вимоги, про що свідчать результати досліджень. Відтак, у Національній доповіді «Цілі сталого розвитку: Україна», підготовленій під керівництвом Міністерства економічного розвитку і торгівлі України, викладено бачення орієнтирів досягнення Україною Цілей сталого розвитку (ЦСР), які були затверджені на саміті ООН зі сталого розвитку 2015 року.

Варто наголосити на комплексному характері та важливості запропонованого переліку цілей сталого розвитку [50] та взаємозв'язку показників ефективності їх досягнення для забезпечення реалізації євроінтеграційних прагнень України. Зазначені переліки розроблено з урахуванням вимог і підходів міжнародної спільноти та країн Європейського Союзу, зокрема, до життєдіяльності в контексті підтримки прийняттого стану навколишнього природного середовища (рис. 3.5). Відтак, економічні показники (на діаграмі позначені суцільною рамкою) пов'язані з показниками

еколого-економічних характеристик процесу виробництва товарного рослинництва (на діаграмі позначено широкою пунктирною рамкою), які чинять вирішальну дію на групу показників навколишнього середовища (позначено на діаграмі дрібною пунктирною рамкою). За результатами аналізу, наведеними на рис. 3.5 інформації напрошується висновок щодо комплексної взаємодії та взаємовпливу організаційно-економічних результатів товарного виробництва продукції рослинництва на агроecosystemу та на агроландшафти окремо.

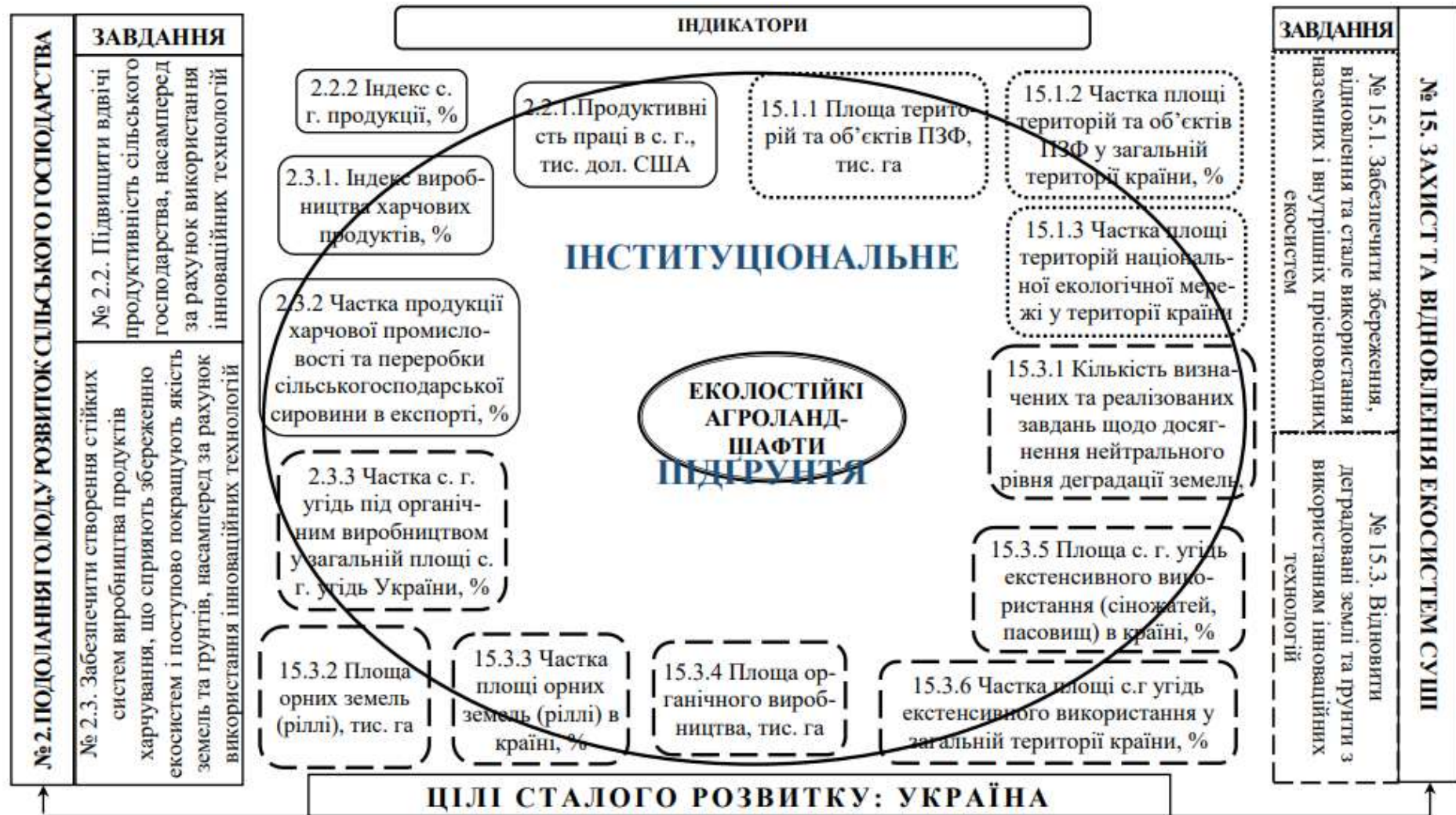
У зв'язку з цим основну роль у досягненні збалансованого стану сільськогосподарського землекористування виконує інституційне середовище через формування нормативно-правової бази, функціонування низки економічних стимулів і важелів, ефективність моніторингу та контролю, інфраструктура аудиту щодо якості ґрунтового покриття на землях сільськогосподарського виробництва, що є невід'ємною частиною агроландшафтів. У документі [50] порізно підкреслюється дестабілізуючий вплив сільськогосподарського виробництва на стан навколишнього середовища. При наявних організаційно-економічних умов товарного виробництва продукції рослинництва підходи до природокористування створюють деструктивний вплив на агроландшафти через значне перевищення порогів стійкості середовища, що відповідає рівню створюваного антропогенного навантаження діяльністю людини. Це підтверджується, насамперед, масштабами змін природних ландшафтів, наприклад, степові природні екосистеми збереглися лише на 3-3,5% території країни. Безперечно, надмірне поширення територій сільськогосподарського використання призводить не тільки до втрати біорізноманіття та постійного розширення списку видів флори і фауни, занесених до Червоної книги України, але й несе загрозу більш складного характеру – втрата екологічної стійкості. Зазначена небезпека реалізується внаслідок зміни ґрунтоутворюючих чинників.

Як бачимо, відповідно до вищезазначених вимог [50] Україна не виконує окреслених цілей і вже за останній звітний період можна говорити про те, що

можливості їх досягнення в заплановані терміни порушені – за даними статистичної звітності, площа ріллі зросла протягом 2005 – 2017 років на 92,5 тис. га, а існуючі тенденції призвели до збільшення цього параметра за період 2015 – 2017 років ще на 3,1 тис. га. Натомість динаміка пасовищ цибулі демонструє постійне скорочення, зокрема, за період з 2005 по 2017 роки площа цих угідь зменшилася на 129,7 тис. га, а за останні два роки – на 19,7 тис. га, що негативно впливає на якість агроландшафтів та стан сільськогосподарських ґрунтів, зокрема 43% орних земель зазнають втрат гумусу та поживних речовин. Тому «досягнення нейтрального рівня деградації земель стає основою земельної політики, яку просуває Конвенція по боротьбі з опустелюванням» [30]. В Україні відкрито діяльність щодо реалізації положень, задекларованих у Конвенції про боротьбу з опустелюванням, зокрема до останнього часу відбувався розвиток інституційної бази шляхом прийняття Урядом низки документів, зокрема:

- розпорядження КМУ від 22 жовтня 2014 р. № 1024-р «Про затвердження Концепції протидії деградації земель та опустелювання» [39];
- розпорядження КМУ від 30 березня 2016 р. № 271-р «Про затвердження Національного плану дій щодо протидії деградації земель та опустелювання» [30];
- розпорядження КМУ від 18 січня 2017 № 20 «Про утворення Координаційної ради з питань протидії деградації земель та опустелювання» [40].

Окремо слід звернути увагу на те, що Україна ратифікувала міжнародний документ, спрямований на збереження ґрунтового покриву, а саме 4 липня 2002 р. Верховна Рада України прийняла Закон України № 61-ІУ «Про приєднання України до Конвенція ООН про боротьбу з опустелюванням у тих країнах, які страждають від сильної посухи та/або опустелювання, особливо в Африці» [53].

На схемі позначено характеристики індикаторів: — — економічні; — — — еколого-економічні; — — — екологічні.

Рисунок 3.5 - Схема комплексного зв'язку інституціонального забезпечення формування екологостійких агроландшафтів і цілей сталого розвитку

Нещодавно Україна приєдналася до Програми підтримки встановлення добровільних національних цільових показників для досягнення нейтрального рівня деградації земель, яка започаткована під егідою Конвенції. Досягнення цілей сталого розвитку, окреслених міжнародним співтовариством для України, має виходити з ландшафтного підходу в організації сільськогосподарського виробництва, орієнтованого на реалізацію принципів, покладених в основу Спільної аграрної політики для країн Європейського Союзу. Приміром, САП фокусується на забезпеченні економічно прийнятних результатів сільськогосподарської виробничої діяльності не тільки за умов відтворення та збереження сільськогосподарського ресурсного потенціалу та родючості земель, а й збереження агроландшафтів в екологічно стійкому стані. У зв'язку з цим, враховуючи завдання, окреслені в документі «Цілі сталого розвитку: Україна», виникає потреба у вдосконаленні інституційного розвитку, спрямованого на формування екологічно стійких ландшафтів, серед яких ключовими є:

- оновлення комплексного ґрунтового обстеження ґрунтового покриву сільськогосподарських угідь;
- закінчення обліку та забезпечення систематичного моніторингу земель;
- оновлення відповідно до реалій сьогодення та прийняття Закону «Про охорону ґрунтів та охорону їх родючості», проект якого було запропоновано на порталі Міністерства аграрної політики та продовольства України у 2013 р. [30];
- на реалізацію положень цього Закону розробити та реалізувати державну програму реалізації заходів щодо відновлення та збереження сільськогосподарського ресурсного потенціалу, родючості ґрунтів на землях сільськогосподарського призначення, яка була б спрямована на формування екологічно стійких агроландшафтів;
- продовженням такої загальнодержавної програми мають стати аналогічні програмні документи на рівні регіонів, що дасть змогу врахувати

регіональні ґрунтово-кліматичні та організаційно-економічні регіональні особливості;

- впровадження таких інституційних кроків має здійснюватися через формування та реалізацію планів реалізації системи практичних науково обґрунтованих заходів з відновлення та збереження агроресурсного потенціалу, які повинні бути зорієнтовані на формування екологічно стійких агроландшафтів.

Зрозуміло, що здійснення таких заходів потребує фінансових та економічних ресурсів. Вирішальним економічним рушієм забезпечення збалансованого використання земель сільськогосподарського призначення є запровадження вільного господарського обігу земельних ділянок. В умовах ринку землі автоматично зростає зацікавленість землевласників у покращенні якості земельних ділянок – більш родюча земля буде коштувати дорожче та з'явиться можливість отримати оборотні фінансові ресурси за рахунок залучення фінансово-економічного інструменту іпотеки. Як свідчить набутий досвід, обмеження фінансово-економічного інструментарію управління земельними ресурсами, здебільшого тільки орендою, веде до надмірної концентрації земельних ділянок серед землекористувачів. Цей правовий та економічний механізм призводить до відчуження власника землі від його власності, передачі прав управління ділянками агропідприємцям, які не зацікавлені в бережливому ставленні до землі, збереженні родючості та у формуванні екологічно стійких агроландшафтів, зокрема тому, що для них земля є лише ресурсом, предметом використання з метою отримання прибутку, а не власністю.

Окрім того, формування та розвиток нормативно-правових аспектів землекористування сільськогосподарського призначення потребує інституційного забезпечення, а саме розроблення системи науково обґрунтованих нормативів та показників та запровадження на рівні нормативних вимог до різних аспектів землекористування, зокрема:

- співвідношення земельних ділянок у межах області;

- співвідношення площ посівів сільськогосподарських культур, які сприятимуть додержанню сівозмін;
- законодавче закріплення крайніх показників якості ґрунтового покриву на землях сільськогосподарського призначення;
- регламенти внесення добрив з урахуванням регіональних ґрунтово-кліматичних особливостей.

Для забезпечення бережливого землекористування, ціллю якого є узгодження економічних інтересів агропідприємців за умови відтворення та збереження агроресурсного потенціалу екологічно стійких агроландшафтів, потребує вдосконалення система фінансово-економічних інструментів, яка б передбачала систему заохочень і стимулів запровадження збалансованого землекористування. Умовою ефективного функціонування такого інструментарію є формування оновлених організаційно-економічних умов, за яких підвищується рівень економічної відповідальності сільськогосподарських товаровиробників за якість ґрунтового покриву сільськогосподарських угідь, що залучаються до процесу виробництва товарного рослинництва.

Формування екологічно стійких агроландшафтів безпосередньо пов'язане з підвищенням рівня агроекологічної безпеки регіону, що, зокрема, впливає на якість ґрунтового покриву кожної сільськогосподарської ділянки. Але за наявних організаційно-економічних умов землекористувачі (власники землі) не несуть обов'язку щодо відтворення та збереження не лише екологічно стійких агроландшафтів, а й екологічної ситуації в регіоні та якості екологічних характеристик середовища проживання. Запропонований підхід закладає основи розвитку екологічно стійких агроландшафтів шляхом часткової компенсації витрат землекористувачів на реалізацію відповідної системи заходів.

Категорію цих заходів утворюють заходи, спрямовані на поліпшення якості ландшафту регіону, в тому числі:

- а) відновлення та розширення екологічно стабілізуючих земель:

- лісовідновлення та лісорозведення;
- відновлення та розширення пасовищ;
- відновлення водно-болотних екосистем;

б) відновлення техногенно порушених земель та здійснення превентивних заходів:

- рекультивація занедбаних кар'єрів, щодо яких на даний час неможливо встановити суб'єктів юридичної відповідальності. Це стосується, наприклад, кар'єрів чи місць видобутку корисних копалин радянського періоду, або випадків, коли підприємство, діяльність якого призвела до появи техногенно порушених земель на території області, є банкрутом, але наслідки що діяльність продовжує негативно впливати на екологічну ситуацію.

Очевидно із запропонованого переліку, у його складі відсутні заходи, які безпосередньо впливають на відновлення та збереження родючості сільськогосподарських угідь, задіяних у процесі вирощування товарного рослинництва. Це пояснюється тим, що землекористувачі (сільськогосподарські підприємства) зацікавлені в їх реалізації за рахунок зростання обсягів виробництва та підвищення рентабельності своєї діяльності. Тоді як забезпечення прийняттого рівня агроекологічної безпеки регіону не входить до фінансових інтересів їх діяльності.

Отже, в умовах запровадження вільного господарського обігу земельних ділянок сільськогосподарського призначення запропоноване вдосконалення нормативної грошової оцінки буде спрямоване на підвищення ціни ділянки, і як наслідок, вона зможе забезпечити формування екологічно стійких агроландшафтів. Реалізація запропонованого підходу на практиці потребує розвитку інституційної інфраструктури.

4. ОХОРОНА ПРАЦІ ТА ЗАХИСТ НАСЕЛЕННЯ У НАДЗВИЧАЙНИХ СИТУАЦІЯХ

Основним завданням охорони праці є створення і постійне підтримання на виробництві здорових і безпечних умов праці. Цього можна досягти:

- організацією навчання працівників з охорони праці, широкою пропагандою досягнень науки і передового досвіду в галузі охорони праці;
- створенням безпечних умов експлуатації виробничого обладнання, технічних засобів, будівель і споруд та виробничих процесів;
- нормалізацією санітарно-гігієнічних умов праці;
- забезпеченням засобами індивідуального захисту;
- дотриманням оптимальних режимів праці і відпочинку;
- організацією лікувально-профілактичного та санітарно-побутового обслуговування;
- професійним відбором за окремими спеціальностями.

Навчання з охорони праці, а також пропаганда охорони праці мають здійснюватися шляхом:

- проведення вступного, первинного і повторного на робочому місці інструктажів, а також реєстрації цих інструктажів у відповідних журналах;
- забезпечення робочих місць затвердженими інструкціями з охорони праці (як виняток – типова інструкція для даного виду роботи або докладний конспект відповідного інструктажу, який додається до журналу реєстрації інструктажу на робочому місці);
- вивчення питань безпеки праці при проведенні виробничого навчання в господарствах за програмами агро-, зоо-, техмінімуму;
- перевірки знань і щорічної атестації з видачею відповідних посвідчень особам, що виконують роботи з підвищеною небезпекою (електромонтери, машиністи парових і водогрійних котлів, електрогазозварники, кранівники, стропальники, працівники газового господарства тощо);

- впровадження для щоденної (поточної) перевірки знань системи «стоп-тест» та інших прогресивних методів контролю знань із застосуванням технічних засобів контролю знань, а також комп'ютерних програм «Автоекзаменатор з охорони праці»;
- обладнання кабінетів з охорони праці;
- оформлення інформаційних стендів з охорони праці;
- організації та проведення змагань-конкурсів на звання: «Кращий технік», «Кращий польовий робітник», «Кращий за професією», а також проведення конкурсів на кращий кабінет (куточок) з охорони праці;
- читання лекцій, показ кінофільмів з охорони праці;
- оформлення виробничих дільниць куточками, плакатами, вітринами, фотогазетами з охорони праці;
- вивчення передового досвіду інших господарств з питань охорони праці.

На підприємствах на основі Типового положення про порядок проведення навчання і перевірки знань з питань охорони праці (НПАОП 0.00-4.36-05) з урахуванням специфіки виробництва та вимог державних міжгалузевих і галузевих нормативних актів про охорону праці розроблюються і затверджуються наказами керівників відповідні положення підприємств про навчання з питань охорони праці, формуються плани-графіки проведення навчання та перевірки знань з питань охорони праці, з якими мають бути ознайомлені працівники.

Усі працівники підприємства мають проходити спеціальне навчання, інструктажі та перевірку знань з питань пожежної безпеки згідно з вимогами Типового положення про спеціальне навчання, інструктажі та перевірку знань з питань пожежної безпеки на підприємствах, в установах та організаціях України.

Відповідальність за організацію і здійснення навчання та перевірки знань працівників з питань охорони праці згідно з вимогами НПАОП 0.00-4.36-05 покладається на роботодавця, у структурних підрозділах (цеху,

дільниці, лабораторії, майстерні тощо) - на керівників цих підрозділів, а контроль – на службу охорони праці.

Особи, які не пройшли навчання й перевірку знань з питань охорони праці, до роботи не допускаються.

При допуску працівників до виконання важких робіт, робіт зі шкідливими або небезпечними умовами праці та робіт із підвищеною небезпекою потрібно керуватися ДНАОП 0.00-8.02-93, ДНАОП 0.03-8.06-94, ДНАОП 0.03-8.07-94, ДНАОП 0.03-8.08-93.

Працівники, які виконують роботи з підвищеною небезпекою, а також роботи, де є потреба в професійному підборі, проходять попереднє спеціальне навчання й перевірку знань з питань охорони праці та пожежної безпеки, а також щорічну перевірку знань з питань охорони праці [15].

5. ОХОРОНА НАВКОЛИШНЬОГО СЕРЕДОВИЩА

Земля – це національне багатство суспільства, основний засіб виробництва у сільському господарстві. Водночас земля є і просторовим базисом життя людей з містами, селами, підприємствами, мережею доріг та іншими життєво необхідними комунікаціями.

Багатвікова практика говорить про те, що головними джерелами процвітання будь-якої держави є її земельні ресурси. Земельні ресурси відіграють важливу роль в існуванні нашої планети і обумовлюють функціонування інших природних ресурсів, а саме – рослинного і тваринного світу, атмосферного повітря, поверхневих і підземних вод.

У сучасних умовах, коли людина все активніше втручається в природні процеси, раціональне використання та охорона земель є однією з найголовніших та найактуальніших проблем. Сьогодні перед людством загалом та Україною зокрема постає першочергове завдання – знайти шляхи порятунку землі як середовища нашого існування.

Дослідження стану земель свідчать про підвищення темпів їхньої деградації, що спричинена як вітровою, так і водною ерозією, використанням у великій кількості мінеральних добрив, пестицидів та інших хімічних препаратів.

Сучасне користування земельними ресурсами не відповідає вимогам раціонального використання. Надмірна розораність території призвела до порушення природного процесу утворення ґрунту. Деградація земель та опустелювання є одними з найбільших викликів для сталого розвитку людства, спричиняючи серйозні проблеми як екологічного, так і соціально-економічного характеру, включаючи голод та вимушену міграцію населення.

Україна володіє найціннішим природним ресурсом – унікальними чорноземами, яких в нашій державі зосереджено 8,4% світових запасів чорноземів. Проте, нераціональне використання земельних ресурсів призводить до того, що українські чорноземи втрачають свої властивості,

просто вивітрюються та вимиваються водами, і це, відповідно, призводить до погіршення якості земельних ресурсів України. Тому важливим є питання раціонального використання земельного фонду та його охорони.

Раціональне використання земельних ресурсів містить в собі 2 складових: екологічну та економічну. Екологічна складова полягає в необхідності охорони і розумного використання земель та виробництві екологічно чистої сільгосппродукції. Економічна складова ґрунтується на інтересах сільгоспвиробників, тобто зменшенні витрат на виробництво продукції, що, в свою чергу, призводить до зменшення заходів з охорони ґрунтів, недотримання агротехнологій, застосування надмірної кількості хімічних засобів тощо.

Таким чином, раціональне використання земельних ресурсів має базуватись на дотриманні: необхідного рівня вмісту поживних речовин у ґрунті, запобіганні різних видів ерозії, дотриманні сівозмін, вирощуванні екологічно чистої продукції, зменшенні розораності, використанні земель за цільовим призначенням.

Земля є основним національним багатством, що перебуває під особливою охороною держави, тому вирішення питань та процесів, які призводять до деградації земель, їх опустелюванню, нераціональному використанню, мають бути невід'ємною частиною комплексних цільових програм зі збереження земельних ресурсів на усіх рівнях.

Контроль, дослідження та відновлення родючості ґрунтів як безцінного, вичерпного, важко оновлюваного ресурсу повинні стати пріоритетом для землекористувачів сьогодення. Без землі процес виробництва сільськогосподарської продукції був би взагалі неможливим, отже, економне, ефективне, раціональне й еколого-безпечне використання земельного фонду та його всіляка охорона є в сучасних умовах однією з найактуальніших проблем [26].

ВИСНОВКИ

У дипломній роботі за результатами теоретичного узагальнення обґрунтовано науково-методичні підходи та положення щодо практичної реалізації завдань посилення інституційного забезпечення збалансованого використання та охорони земель сільськогосподарського призначення, прийняття адміністративних рішень щодо вдосконалення матеріально-ресурсної бази збереження сільськогосподарського ресурсного потенціалу, як основи формування екологічно стійких агроландшафтів в умовах вільного господарського обігу земельних ділянок сільськогосподарського призначення.

Враховуючи необхідність забезпечення збалансованого використання сільськогосподарських угідь та відновлення і збереження агроресурсного потенціалу в товарному рослинництві, теоретико-методологічний підхід до визначення сутності та ролі інституційного забезпечення як критерію не тільки прийнятного рівня антропогенного навантаження на агроландшафт, а й покращенню економічної ефективності сільськогосподарської діяльності, яка вимірюється показниками обсягу збору врожаю сільськогосподарських культур.

Запропоновано методичні положення щодо розширення та активізації інституційного забезпечення збалансованого використання земель сільськогосподарського призначення, які визначаються засадами сталого розвитку та постулатами економічної теорії, на основі чого визначено ефективність посилено формування та реалізацію державних управлінських рішень щодо запровадження системи заходів з охорони земель з урахуванням світового досвіду та регіональної специфіки сільського господарства в умовах ринкових перетворень. Розвиток запропонованих положень вимагає активізації моніторингових спостережень за характеристиками якісного стану та використання земель сільськогосподарського призначення та запровадження інструменту їх паспортизації, який у поєднанні з групою фінансово-економічних інструментів фіскального характеру та за підтримки

місцевих громад спрямована на забезпечення відтворення та збереження сільськогосподарського ресурсного потенціалу та створює організаційно-економічну основу формування екологічно стійких агроландшафтів.

Також у роботі доведено необхідність вдосконалення теоретичних засад інституційного забезпечення збалансованого використання та охорони земель сільськогосподарського призначення з орієнтацією на формування стійких агроландшафтів в умовах функціонування ринку земель сільськогосподарського призначення через запропоноване авторське трактування:

- систематизація факторів агроекологічної безпеки;
- формалізація напрямків оцінки ефективності інституційної основи;
- структурування аспектів потенціалу вдосконалення еколого-економічного механізму, що визначають ефективність його функціонування.

Здійснено оціночний аналіз економічної ефективності діяльності агробізнесу, який засвідчив пріоритет економічної ефективності над екологічними вимогами суспільства. Обсяг виробництва продукції рослинництва в порівняльних цінах у 2011 р. зріс у 2,5 рази – до 108,7 млрд грн у 2018 р. проти 46,1 млрд грн у 2011 р.; продуктивність праці зросла втричі, з 86,3 тис. грн на одного працюючого у 2006 році до майже 261,1 тис. грн у 2018 році. Це зумовлює збільшення антропогенного навантаження на агроландшафт за рахунок підвищення врожайності товарної групи сільськогосподарських культур (урожайність кукурудзи зросла майже на 35%, соняшнику – на 20%, пшениці – більш ніж на 40%), зменшення обсягів вирощування однорічних та багаторічних трав, що опосередковано свідчить про зменшення поголів'я тварин та обсягів внесення органічних добрив.

Розглянуто теоретико-методологічні засади оптимізації еколого-економічного механізму забезпечення збалансованого землекористування шляхом вдосконалення інструментарію нормативної грошової оцінки земельних ділянок сільськогосподарського призначення за рахунок залучення вартісного параметра для реалізації заходів щодо формування екологічно

стійких агроландшафтів у структурі витрат, що допомагатиме оптимізації фінансового навантаження на суб'єктів агровиробничої діяльності, обґрунтовано під час реалізації системи заходів з охорони земель та спрямовано на забезпечення збалансованого використання земельних ресурсів.

Пропонується удосконалити методичні положення в контексті вирішення питань вдосконалення інституційної основи реалізації заходів з охорони земель у вигляді побудованої структурно-логічної моделі, в рамках якої потреба активізації моніторингу діяльності на основі характеристики якісного стану та використання земель сільськогосподарського призначення, а ще необхідність запровадження інструменту їх сертифікації, який у поєднанні з групою економічних фіскальних важелів та за підтримки місцевих громад спрямований на забезпечення збалансованого використання сільськогосподарських угідь із відтворенням та збереженням сільськогосподарського ресурсного потенціалу та сприяє формуванню екологічно стійких агроландшафтів.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Богіра М.С., Ярмолук В.І. Землевпорядне проектування: теоретичні основи і територіальний землеустрій: навч. посіб.; за ред. к.е.н. М.С. Богіри. -Київ: Аграрна освіта, 2011. 416 с.
2. Бутенко Є.В., Якимовська Н.В. Моніторинг контурно-меліоративних заходів: сучасний стан та ефективність. Землеустрій, кадастр і моніторинг земель. 2013. № 1-3. С. 27 - 33.
3. Бутрим О.В. Теоретико-методологічні основи формування внутрішнього вуглецевого ринку в контексті збалансованого розвитку агросфери: монографія; за ред. О.І. Дребот. Київ: ТОВ «ДІА», 2018. 360 с.
4. Бухало О.В. Організація ефективного землекористування в сільськогосподарських підприємствах: монографія. Харків: ТОВ «ЕДЕНА», 2012. 417 с.
5. Величко О.В. Стратегія раціонального використання земельного потенціалу аграрних підприємств. Інноваційна економіка. 2013. № 3. С. 178-182.
6. Вірченко О.В. Інституційні особливості формування ринку земель сільськогосподарського призначення в Україні [Електронне видання]. Ефективна економіка. 2013. № 9. URL: <http://www.economy.nayka.com.ua>
7. Грановська Л.М. Еколого-збалансоване природокористування в умовах поліфункціональності територій. Херсон, 2009. 417 с.
8. Гриньова В.М., Шульга Г.Ю. Економіка праці та соціально-трудова відносини: навч. посіб. Київ, 2010. 310 с.
9. Державна служба статистики України. URL: <http://www.ukrstat.gov.ua/>
10. Дорош О. С., Купріянич І. П. Роль соціально-економічної й інституційної складових у формуванні й функціонуванні агрохолдингів в Україні. Землеустрій, кадастр і моніторинг земель. . 2016. № 3. С. 12-19. DOI: <http://dx.doi.org/10.31548/zemleustriy2016.03.012>

11. Дорош О.С., Фоменко В.А., Третяченко Д. Національні вектори запровадження ринку земельних ділянок сільськогосподарського призначення в Україні. Землеустрій, кадастр і моніторинг земель. 2019. № 1. С. 49 - 57. DOI: <http://dx.doi.org/10.31548/zemleustriy2019.01.06>
12. Земельний кодекс України : наук.-практ. Коментар; [за ред. В.І. Семчика]. Київ: Ін-Юре, 2003. 676 с.
13. Зіновчук Н.В. Інституціональні аспекти екологічного моніторингу земель сільськогосподарського призначення. Збалансоване природокористування. №4. С.9-12.
14. Зубар І.В. Інституційне забезпечення організації сталого землекористування: світовий досвід та перспективи в Україні. Економіка. Фінанси. Менеджмент: актуальні питання науки і практики. 2017. № 5. С. 109-122.
15. Катренко Л.А., Пістун І.П. Охорона праці в галузі освіти: навч. посібник. Суми, 2004. 304 с.
16. Комарова Н.В. Сучасний стан водного господарства та впровадження інтегрованого підходу управління водними ресурсами. Збалансоване природокористування: традиції, перспективи і іновачії: матеріали I Міжнар. наук.-практ. конф.(м. Київ, 18-19 травня 2017р.). С. 107-108.
17. Конституція України. Відомості Верховної Ради України (ВВР). 1996. № 30. С. 141. URL: <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/254%D0%BA/96-%D0%B2%D1%80>
18. Концепція Державної цільової програми розвитку аграрного сектору економіки на період до 2020 року. URL: <http://minagro.gov.ua/apk?nid=16822>.
19. Концепція Загальнодержавної програми використання та охорони земель на період до 2022 року. Проект Держземагентства, редакція від 18 листопада 2011 р. URL: <http://www.myland.org.ua/index.php?id=3180&lang=uk>.

20. Мартин А. Регулювання ринку земель в Україні: монографія. Київ: Аграр Медіа Груп, 2011. 252 с.
21. Мельник П.П. Еколого-економічні основи управління природокористуванням в агроекосистемах. Еколого-економічні основи управління природокористуванням в агроекосистемах: монографія. Київ. 2016. 328 с.
22. Наукові дослідження з моніторингу та обстеження сільськогосподарських угідь України за результатами X туру (2011 - 2015 рр.); за ред. І.П. Яцука. Київ: ДУ «Інститут охорони ґрунтів України», 2017. 66 с.
23. Національна доповідь про стан навколишнього природного середовища в Україні у 2013 році. Київ: Міністерство екології та природних ресурсів України, ФОП Грінь Д.С. 2015. 146 с.
24. Національна доповідь про стан навколишнього природного середовища в Україні у 2015 році. Київ: Міністерство екології та природних ресурсів України, ФОП Грінь Д.С. 2017. 308 с.
25. Новаковська І.О. Економіка землекористування. Навч. посіб. Київ. Аграр. наука, 2018. 400 с.
26. Питання передачі земельних ділянок сільськогосподарського призначення державної власності у комунальну власність об'єднаних територіальних громад: розпорядження Кабінету Міністрів України від 31 січня 2018 р. № 60-р. URL: <https://www.kmu.gov.ua/ua/npras/pitannya-peredachi1>
27. Про внесення змін до розпорядження Кабінету Міністрів України від 30 грудня 2015 р. № 1437. Офіційний вісник України. 2016. № 24. С. 960.
28. Про державний земельний кадастр: Закон України від 07.07.2011 р. № 3613-VI. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3613-17>
29. Про затвердження Методики нормативної грошової оцінки земель сільськогосподарського призначення : Постанова Кабінету Міністрів України від 16.11.2016. № 831. URL: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/831-2016-p> (дата звернення: 11.10.2019).

30. Про прийняття Національного плану дій щодо боротьби з деградацією земель та опустелюванням: Розпорядження КМУ від 30.03.2016 р. № 271-р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/271-2016-%D1%80>

31. Про моніторинг земель: Постанова Кабінету Міністрів України від 20.08.1993 р. № 661. URL: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/661-93-%D0%BF>

32. Про охорону земель: Закон України від 27.06.2015 № 962-15. URL: <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/962-15>.

33. Про оцінку земель: Закон України від 11.12.2003 № 1378 - IV. URL: <zakon4.rada.gov.ua/laws/show/1378-15>.

34. Про порядок ведення державного земельного кадастру: Постанова Кабінету Міністрів України від 17.10.2012 р. №10516-2012-п. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1051%D0%B1-2012-%D0%BF>

35. Про приєднання України до Конвенції Організації Об'єднаних Націй про боротьбу з опустелюванням у тих країнах, що потерпають від серйозної посухи та/або опустелювання, особливо в Африці: Закон України від 04.07.2002 р. № 61-IV. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/61-15>

36. Про ринок земель: Закон України від 07.12.2011 р. (проект). URL: http://w1.c1.rada.gov.ua/pls/zweb2/webproc4_1?pf3511=41981.

37. Про селянське (фермерське) господарство: Закон України від 20.12.1991 № 2009-XII. URL: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/2009-12>.

38. Про стимулювання розвитку агропромислового комплексу України: Закон України від 18.01.2017 р. (проект). URL: <http://minagro.gov.ua/apk?nid=21861>.

39. Про схвалення Концепції боротьби з деградацією земель та опустелюванням: Розпорядження КМУ від 22.10.2014 р. № 1024-р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1024-2014-%D1%80>

40. Про утворення Координаційної ради з питань боротьби з деградацією земель та опустелюванням: розпорядження КМУ від 18.01.2017 р. № 20. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/20-2017-%D0%BF>

41. Прядка Т. М., Камінецька О. В., Недашківська Т. М., Комарова Н. В., Комаров Д. Ю. Удосконалення організаційно-економічних підходів формування сільськогосподарського землекористування. *Social and Economic Aspect of Education in Modern Societi Proceedings of the XIV International Scientific and Practical Conference. (vol.1 june 25,2019 Warsaw)*. С. 18-24.

42. Сільське господарство України. 2018: статистичний збірник; відп. за вип. О.М. Прокопенко. Київ, 2019. 235 с.

43. Соціально-економічне становище Київської області за 2018 рік: статистичний бюлетень. Київ : Головне управління статистики у Київській області, 2019. 81 с.

44. Статистичний щорічник України за 2016 рік; за ред. І. М. Жук. Київ: Державна служба статистики України, 2017. 611 с.

45. Стратегія удосконалення механізму управління в сфері використання та охорони земель сільськогосподарського призначення державної власності та розпорядження ними. Затверджено Постановою Кабінету Міністрів України від 07.06.2017 р. №413 URL:<https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/413-2017-%D0%BF#n12> (дата звернення: 11.10.2019).

46. Ступень Р. М., Ступень О. І. Використання земельних ресурсів в умовах створення територіальних громад: матеріали Всеукраїнської науково-практичної конференції «Інтеграційні процеси у галузі землеустрою та геодезії: проблеми, досягнення, перспективи». – Львів: Видавництво Львівської політехніки, 2021. – с. 57-59.

47. Ступень Р., Ступень Н., Ступень О. Методика організації використання та охорони земельних ресурсів в умовах децентралізації влади: матеріали XXII Міжнародного науково-практичного форуму «Теорія і практика розвитку агропромислового комплексу та сільських територій», 5-7 жовтня 2021 року Львів - Дубляни, Україна. С. 9-11.

48. Ступень Р. М., Ступень О. І., Ступень Н. М. Стратегічна модель функціонування ринку земель сільськогосподарського призначення в Україні. Матеріали Міжнародної науково-практичної Інтернет-конференції

"Використання та охорона земельних ресурсів: актуальні питання науки і практики" (19 травня 2021 року), 2021. – с. 114-116.

49. Топ-100 агрохолдингів URL:
<https://latifundist.com/rating/top100#263>

50. Цілі сталого розвитку: Україна. Національні доповідь 2017., Міністерство економічного розвитку і торгівлі України. 2017. 173 с.

51. Шпикуляк О. Г. Інституції та механізми регулювання аграрного ринку: теоретико-практична оцінка функціонування. Економіка. Фінанси. Менеджмент: актуальні питання науки і практики. 2016. №2. С. 46 - 59.

52. Шпикуляк О.Г. Інституціоналізм як методологія міждисциплінарного пошуку в економічній теорії. Економіка АПК. 2009. № 11. С. 141-147.

53. Dorosh O., Dorosh I., Kuprianchyk I., Butenko Y., Kharytonenko R. Assessment of land resources productive potential influence on agricultural products gross output in Ukraine. Scientific Papers. Series “Management, Economic Engineering in Agriculture and Rural Development”. 2018. Vol. 18. Issue 3. p. 107-114.

54. Overview of CAP Reform 2014-2020. Agricultural Policy Perspectives Brief, EAFRD: European Agricultural Fund for Rural Development, 2013. # 5. 10 p. URL.https://ec.europa.eu/agriculture/sites/agriculture/files/policy_perspectives/policy-briefs/05_en.pdf (дата звернення: 10.01.2018).

55. Scherr S.J., Shames S., Friedman R. Defining integrated landscape management for policy makers. Ecoagriculture Policy Focus. 2016, №. 10. Washington, DC: EcoAgriculture Partners. 235 p.

56. Stupen R., Ryzhok Z., Stupen N., Stupen O. Application of remote sensing technologies to determine the content of soil fertility main elements. Management, Economic Engineering in Agriculture and Rural Development. 2021. № 1. P. 735-740.